

Balık Baştan Kokar: 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın Osmanlı Komutanları ve Savaşın İdaresi

Mesut UYAR

Prof. Dr, Antalya Bilim Üniversitesi İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi

E-Mail: mesutuyar@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-0673-7604

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 24.04.2021 Kabul Tarihi / Accepted: 08.08.2022

ÖZ

UYAR, Mesut, **Balık Baştan Kokar: 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın Osmanlı Komutanları ve Savaşın İdaresi**, CTAD, Yıl 18, Sayı 36 (Güz 2022), s. 603-637.

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonuçları ve yarattığı tahribat açısından özellikle Türkiye'de hâlâ hatırlanan ve tartışılan bir konudur; ancak, ne yazık ki, savaşın askerî yönü detaylarıyla incelenip tartışılmamaktadır. Oysa savaşın stratejik, operatif ve taktik komutası günümüze değerli dersler sunacak düzeyde zengindir. Her iki taraf da çok büyük komuta hataları yapmış ve daha az hata yapan Rusya savaşı kazanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, Rusya, Savaş, Balkanlar, Kafkasya, Komuta-Liderlik

ABSTRACT

UYAR, Mesut, **Fish Rots from the Head: The Ottoman Commanders and the Command of the Ottoman-Russian War in 1877-78**, CTAD, Year 18, Issue 36 (Fall 2022), pp. 603-637.

The Ottoman-Russian War of 1877-1878 is a subject still remembered and hotly debated especially in Turkey. However, we are yet to see detailed analysis and discussion of the war, whereas the strategical, operative and tactical command of the war is as rich as to provide valuable lessons for today. Both sides made terrible command mistakes and Russia won the war by making fewer mistakes.

Keywords: Ottoman Empire, Russia, War, Balkans, Caucasus, Command-Leadership.

Giriş

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı veya Türkiye’de yaygın bilinen adıyla “93 Harbi”, hiç şüphesiz 19. yüzyılın en önemli savaşlarından biridir. Muharebelerin ve diğer askerî harekâtın kapsadığı coğrafi alan, savaşa katılan asker ve gayri muharip sayısı, modern silahların kullanımı ve geniş lojistik ihtiyaçlar açılarsa, Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında vuku bulan en büyük savaştır. Yüzyılın bu son önemli savaşı, ne yazık ki, Osmanlı İmparatorluğu’nun kesin yenilgisiyle sonuçlanmıştır.

Peki, bu yenilgiye neden uğranıldı ve sorumluları kimlerdi? Dönemin Batılı ve Osmanlı gözlemcileri yenilginin nedenlerinden ziyade sorumluları üzerine yoğunlaşmışlardır. Üstelik bakış açısı ve algı farklılıkları yüzünden savaşla ilgili çoğu konuda birbirlerinden ciddi ölçüde ayrılmalrı ve birbirlerine zıt sonuçlara ulaşmalarına rağmen tek bir konuda hemfikirdirler: Yenilginin asıl sorumlusu Osmanlı askerî komuta heyeti ve hatta bütün subay sınıfıdır.¹ Onlara göre, Osmanlı askerî iyi idare edilmek kaydıyla mükemmel savaşçılardı. Her türlü zorluğa dayanıklı, kanaatkâr, itaatkâr ve cesur olmalarına rağmen Osmanlı subaylarının askerî açıdan cahil ve tembel; kişilik olarak çıkarıcı, yoz ve tamamen kendi çıkarlarını düşünmeleri yüzünden bu mükemmel askerler çarçur edilmişti.² Savaş daha sona ermeden üst rütbeli subayların önce görevden el

¹ Mahmud Celaleddin Paşa, *Mirat-ı Hakikat*, Ed. İsmet Miroğlu, Berekât Yayınevi, 1983, İstanbul, s. 204-210; Keçecizade İzzet Fuat, *Kaçırılan Fırsatlar: 1877 Osmanlı-Rus Savaşı Hakkında Eleştiriler ve Askerî Düşünceler*, Ed. Rasim Süerdem, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1997, s. 51; H. M. Hozier, *The Russo-Turkish War*, William Mackenzie, London 1878, s. 372, 374.

² Mahmud Celaleddin, *age.*, s. 204-210, 348-349; Gazi Ahmet Muhtar Paşa, *Anılar 2: Sergüzeşt-i Hayatının Cildi Sanisi*, Ed. Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996, s. 126-127; Rupert Furneaux, *The Breakfast War*, Thomas Y. Crowell Co., New York, 1958, s. 33; William von Herbert, *The Defence of Plewna 1877*, Longmans, Green and Co., London, 1895, s. 29, 79; Hozier, *age.*, s. 372, 401.

çektilirip ardında Divan-ı Harpte yargılanmaları Osmanlı yönetiminin de bu fikirde olduğunu göstermektedir.

Savaşta başarılı olmanın temel şartı savaş idaresinin iyi bir şekilde ifa edilmesidir. Yani, öncelikli olarak savaş kararının sağlıklı bir değerlendirme süreci sonrasında alınması; müteakiben de askerî, siyasi, endüstriyel ve ekonomik güçlerin savaş hedefleri doğrultusunda seferber edilmesi ve birbirleriyle uyumlu ve koordineli bir şekilde kullanılmasıdır. Siyasi liderliğin sağlıklı bir şekilde savaşın hedefleri ve stratejisini belirlemesinin; komutanlarınsa bunlara uygun askerî stratejiyi belirleyip etkin bir şekilde uygulamaları başarının asgari şartlarıdır. Bu makalede Osmanlı komutanları ve subayların tamamına yönelik yapılan suçlamaların doğru olup olmadığını ve daha da önemlisi savaşın kaybedilmesindeki rolleri incelendi. Bu incelemede grup olarak Osmanlı subay sınıfının muharebe etkinliğiyle savaşın stratejik ve operatif³ idaresi esas alındı; ancak bahse konu komutanların ve subay sınıfının okuyucular tarafından anlaşılabilmesi için sadece savaş dönemi muharebe etkinliğiyle yetinilmeyip son dönem Osmanlı subay sınıfının tarihsel alt yapısı da ortaya konmaya çalışıldı.

Son Dönem Osmanlı Subay Sınıfının Teşkili ve Eğitim Alt Yapısı

93 Harbi'nin subayları, II. Mahmut Dönemi'nde yapılan askerî reformlar sonucunda kurulan subay yetiştirme sisteminin doğal ürünleridir. Sultan II. Mahmut ve danışmanları selefleri⁴ gibi ordunun Avrupalı benzerlerine nazaran temel zayıflığının komuta heyetinde olduğu düşüncesindeydiler; ancak 1826 yılında Yeniçeri Ocağı ve müttefik ocakların kanlı bir şekilde yok edilmesi esnasında fazlasıyla radikal davranıldığından ötürü yeni ordunun kurulması için gerekli nüveyi teşkil edecek subay kalmamıştı. Yunan İsyanı'nın yarattığı kötü kamuoyu ve uluslararası yaptırımlar yüzünden Batı'dan askerî yardım alma veya

³ *Operatif seviye* savaşın üst düzey siyasi ve askerî yönetimi ile ilgilenen stratejik seviyeyle tümen ve altı birliklerin genellikle mevcut doktrin çerçevesinde muharebeyi sevk ve idaresi ile uğraşan taktik seviye arasında yer alır. Her iki seviye arasında irtibatı sağladığı gibi ordu ve kolordu seviyesinde kendi kendine yeterliliği olan geniş bir alanda harekâtı bağımsız veya yarı bağımsız idare ile sorumlu komutanların yürüttüğü savaş gayretini yönlendirir. Aslında teorik olarak 1920'li yıllarda ortaya atılsa da uygulamada Napolyon Savaşları'ndan beri mevcuttu, bk. Daniel Moran, "Operational Level of War", *The Oxford Companion to Military History*, Ed. Richard Holmes, Oxford University Press, Oxford, 2001, s. 672-676.

⁴ Bu konuda en iyi örnekler Ahmet Resmi Efendi ve Ebubekir Ratib Efendi'dir; bk.. Virginia H. Aksan, *An Ottoman Statesman in War and Peace: Ahmet Resmi Efendi 1700-1783*, Brill, Leiden, 1995, s. 188-194; Fatih Yeşil, *Aydınlanma Çağında Bir Osmanlı Kâtibi Ebubekir Râtib Efendi (1750-1799)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011, s. 138-139, 189-190, 233-234, 245-247, 292-300.

eğitici subay tedarik etme imkânı yoktu.⁵ Enderun gibi klasik subay ve yönetici yetiştiren kurumları yeniden canlandırma projesi de büyük bir başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Sonuçta, Avrupa’da mevcut askerî eğitim kurumları örnek alınarak yepyeni bir askerî okul ve eğitim merkezlerinin açılmasına karar verildi.⁶

Uzun tartışmalar sonrasında Mehmet Namık Paşa’nın kuruculuğunda 1834 yılında İstanbul’da eski Maçka kışlasında *Mekteb-i Ulum-u Harbiye* açıldı. Padişah ve reformcular sadece askerî konularda değil modern fen bilimleri konusunda da iyi yetişmiş subaylar istedikleri için yeni okul dönemin en modern askerî okulu olan Fransız *L’école Spéciale Militaire de Saint-Cyr*’i ve onun yarı mühendislik müfredatı örnek alınarak kurulmuştu. Fakat bu tarz bir yüksekokul için gerekli modern ilk ve orta öğretim alt yapısı imparatorlukta bulunmadığından okul kendi öğrencisini kendisi en temelden yetiştirmek zorunda kaldı. Dolayısıyla hem eğitim süresi gereksiz yere uzadı hem de bu uzun ve zorlu eğitimi başarıyla bitirecek öğrenci sayısı azaldı. Harbiye ilk mezunlarını okul açıldıktan on dört yıl sonra 1848’de verdi ve okuldan sadece on öğrenci mezun olabildi. 1857’de mezun sayısı elli altıya ve ancak 1890’lı yıllarda yüzün üstüne çıkabildi. Üstelik bu subaylar imparatorluğun en iyi eğitilmiş bireyleri olduğu için mezuniyet sonrasında çoğu ya sivil kurumlar tarafından kapıldı ya da muhtelif askerî eğitim kurumlarında istihdam edildiler. Büyük umutlarla kurulan subay eğitim sisteminin yetiştirdiği Batı tarzı eğitim görmüş subaylar, planlananın tamamen aksine birliklere oldukça geç tarihlerde ve çok az sayıda gidebildi.⁷

Bu koşullar altında, doğal olarak, yapılması gereken güncel ihtiyacı karşılamak için bir ara formül bulunmasıydı. Diğer bir deyişle, hiç eğitim almamış bireyleri istihdam etmek yerine, subay adaylarını standartları daha düşük de olsa kısa süreli bir eğitime tabi tutarak birliklerin ihtiyaçlarının karşılanmasıydı.⁸ Ne yazık ki, Osmanlı yöneticilerinin elitist ve mükemmeliyetçi

⁵ Avigdor Levy, “The Officer Corps in Sultan Mahmud II’s New Ottoman Army 1826-1839,” *International Journal of Middle East Studies*, Cilt 2, 1971, s. 21-28.

⁶ Hafız Hızır İlyas Ağa, *Osmanlı Sarayında Gündelik Hayat Letaif-i Vekayi-i Enderuniyye*, Ed. Ali Şükrü Çoruk, Kitabevi, İstanbul, 2011, s. 419-437, 451-462, 467, 495-496, 541-549; Gültekin Yıldız, *Neferin Adı Yok: Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti’nde Siyaset Ordu ve Toplum (1826-1839)*, Kitabevi, İstanbul, 2009, s. 172, 374-377; Avigdor Levy, *The Military Policy of Sultan Mahmud II, 1808-1839*, Harvard University Yayınlanmamış Doktora Tezi, Cambridge, 1968, s. 380-382.

⁷ Mehmet Esad, *Mirat-ı Mekteb-i Harbiye*, Artin Asaduryan Şürekası Matbaası, İstanbul, 1310, s. 8-46, 226-242; *Harpokulu Tarihçesi 1834-1945*, Harpokulu Matbaası, Ankara, 1945, s. 5-26; Levy, *The Officer Corps...*, s. 32-36.

⁸ Subay adaylarına kısa süreli mesleğe yönelik uygulamalı askerî eğitimin verildiği eğitim merkezlerine *subay talimğâhı* (*officer training corps*) ismi verilir. Günümüzde Türkiye’de

yaklaşımları merkezi idare tarafından geçici bir tedbirin alınmasına engel oldu. Bunun yerine padişah⁹ ve üst düzey yöneticiler kendi hanelerinde¹⁰ yetiştirdikleri gençleri herhangi askerî eğitim görmeden birliklere atamayı tercih ettiler. Belirli bir haneye mensubiyet sonucu doğan intisap ilişkilerinin bu kadar erken bir tarihte kurulması Osmanlı subay sınıfı içerisinde tehlikeli bir gelenek başlatacaktı. Üst rütbeli subayların mevkilerini koruyup terfi edebilmek için çıkar grupları ve kliklere mensup olma mecburiyetinin doğal olarak doğurduğu şiddetli geçimsizlik ve yıkıcı rekabet imparatorluğun batışına kadar devam edecekti.

İşin ilginç tarafı, mensubiyet ilişkileri ve iltimasla atananların sayısının bile var olan ihtiyacı karşılamaktan çok uzak olmasıdır. Doğan boşluksa eskiden olduğu gibi birliklerin inisiyatifi kendi ellerine alıp birlik içinden subay yetiştirmeleriyle dolduruldu. Akranlarına göre daha kabiliyetli, başarılı ve cesur askerler, amirlerince subay naspedildi. Tabii ki bu istenen ve ideal olanıdır. Gerçekte bu seçim süreci merkezi kontrolden uzak olduğu için bunda belirli bir standart olmadığı gibi birlik komutanlarının istedikleri askerleri subay naspetmesi önünde de herhangi bir engel de yoktu. Savaşta üstün cesaret ve liyakat gösteren erler de mümtaz olarak sınavsız ve eğitimsiz subay naspedilmekteydi. Okuldan yetişmedikleri için “alaylı” olarak isimlendirilen bu subayların çoğunluğu okuma yazma bilmedikleri gibi, esasta komuta ettikleri askerlerden de pek farklı değillerdi. Usta-çırak tarzı görev başı eğitimle yetiştikleri için takım ve bölük gibi küçük birlikleri idare etmede oldukça başarılıydılar. Fakat eğitim alt yapıları yeterli olmadığı için modern silahlar, taktik ve teknikleri öğrenmede çoğunlukla başarısız olmaktaydılar. Ayrıca siyasi açıdan oldukça muhafazakâr olmaları askerî alanda bile olsa yeniliklere düşmanca yaklaşımlarına neden oluyordu. Zaten kısa bir süre sonra mektepli subaylar ve

muazzaf subayların Harp Okulu mezuniyeti sonrasında, yedek subaylarınsa askerliğin ilk döneminde eğitim gördükleri sınıf okulları bu tarz eğitim merkezleridir.

⁹ Padişahın bizzat seçerek atadığı subaylara iyi bir örnek 1838 Nizip Hezimetinin baş sorumlusu Hafız Mehmet Paşa'dır. Hiç bir eğitim görmemesine rağmen 1827'de binbaşı rütbesiyle subay naspedildikten sadece üç sene sonra korgeneral rütbesine yükselmişti. Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmani*, Cilt 2, Ed. Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996, s. 557-558; Dukakinzade Feridun, *Nezîp 1831-1840 Seferi*, Askeri Matbaa, İstanbul, 1931, s. 28-41.

¹⁰ II. Mahmut Dönemi'nin en nüfuzlu devlet adamı olan Mehmet Hüsrev Paşa'nın hanesinden otuzdan fazla paşa ve yüze yakın üst rütbeli subay çıkmıştır. Levy, *age.*, s. 29-31.

onların temsil ettiği değerleri istemeyen; kendi varlıklarını tehdit eden tehlikeler olarak görmeye başladılar.¹¹

Modern anlamda eğitilmiş ve mektepli subay sayısı yavaş artış gösterdiğinden, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı için ordu seferber edildiğinde toplam 20.000 muvazzaf subaydan sadece 1.600'ü mektepli subaylardandı. Her ne kadar alaylı subaylar çoğunlukla takım, bölük ve tabur seviyelerinde istihdam edilseler ve tümen ve daha üst kademe komutanlarının çoğunluğu mektepli subaylar olsa da bu ciddi bir açıktır. Ayrıca seraskerlik, genelkurmay, iki askerî meclis, iki cephe, yedi ordu ve düzinelerce tümen ve tugay karargâhı için sadece 132 Erkân-ı Harbiye mezunu kurmay subay bulunmaktaydı. Bu kurmay subayların bir kısmının birlik komutanlığı yaptığı hesaba katılacak olursa, eğitilmiş karargâh subayı açığı ve dolayısıyla karargâh hizmetlerinin zayıflığı daha iyi anlaşılabilir. Özellikle tümen ve daha alt seviye birliklerde kurmay karargâh subayı bulunmamaktaydı. Topçu sınıfı geçmişten gelen avantajı sayesinde subaylarının yüzde yirmisi mektepliye ordunun bel kemiğini oluşturan piyade sınıfıysa en düşük mektepli subay oranına sahipti.¹²

Subay açığını karşılamamanın bir başka yoluysa, yabancı subayları hizmete almak; ancak Kırım Savaşı Dönemi'nin tersine Osmanlı Ordusu'na başvuran yabancı kökenli subaylar hem sayıca azdı hem de bunların katkıları sınırlı oldu. Ayrıca başta Serasker Redif Paşa olmak üzere Osmanlı yöneticileri yabancı subayların üst düzey mevkilerde görevlendirilmelerine karşıydı.¹³ Yetişmiş doktor eksikliği nedeniyle Osmanlı yönetimi savaş öncesi ve esnasında yurt dışı diplomatik temsilcilikler vasıtasıyla yabancı doktor kiralamaya çalıştı.¹⁴ Çeşitli nedenlerle (genellikle macera, şöret veya para kazanmak için) kendiliklerinden gelip Osmanlı Ordusu'nda hizmet etmek isteyen yabancılar, seçim ve kısa bir eğitim sonrasında muhtelif alt kademe görevlere atanırken sadece Kırım gazisi Macar Feyzi (Kollman) Paşa ve İngiliz maceracı Valentine Baker Paşa¹⁵ gibi

¹¹ Ahmet Muhtar, *age.*, s. 95; von Herbert, *age.*, s. 18-19, 75-76, 215; Hozier, *age.*, s. 374.

¹² İ. Halil Sedes, *1877-1878 Osmanlı-Rus ve Romen Savaşı*, Cilt 1, Askerî Matbaa, İstanbul, 1935, s.117-120; Hikmet Süer, *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Rumeli Cephesi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1993, s.36; Charles S. Ryan, John Sandes, *Under the Red Crescent: Adventures of an English Surgeon with the Turkish Army at Plevna and Erzeroum 1877-78*, John Murray, London, 1897, s. 1-13; von Herbert, *age.*, s. 301.

¹³ Mahmud Celaleddin, *age.*, s. 294.

¹⁴ Savaş döneminde görev yapan doktorların çoğunluğu Orta Avrupa kökenliydi. Tek tük Fransız, İngiliz ve hatta Avustralyalı doktorların da var olduğu bilinmektedir.

¹⁵ Aslında jandarma reformu için hizmete alınmışken savaşta daha çok başbozuk süvari birliklerine komuta etti.

birkaç yabancı üst mevkilerde görev yaptı. Bilinen bu örnekler dışında çoğunluğu bölük ve altı düzeyde orduya alınan yüz civarında yabancı subayın bulunduğu bilinmektedir. Milliyetlerine göre, Almanlar çoğunluğu teşkil etse de Rusya'dan eğitim alan¹⁶ subaylar da dâhil olmak üzere şaşırıttıcı millet ve alt yapıdan kişiler de bulunmaktaydı. William von Herbert gibi kimileri anılarının yayınlanmasından sonra meşhur olsalar da Osmanlı Ordusu'nda görev yapan yabancı subayların tam bir listesine ve Osmanlı savaş gücüne yaptıkları katkılar konusunda elimizde yeterli bilgi bulunmamaktadır.¹⁷ Kısacası Kırım Savaşı'nda olduğu gibi yabancı kaynaklı subaylar, ordudaki kronik subay açığını doldurmamıştır.

Mektepli subay sayısında yaşanan bu sıkıntıya ilave olarak, ordunun komuta, kontrol ve eğitimini etkileyen bir başka önemli sorun profesyonel astsubay sınıfının olmamasıydı. Osmanlı siyasi ve askerî yöneticileri uzun askerî reform süreci içinde eğitim görmüş astsubayların önemini fark etmemiş veya önemsememişti. Deneyimli ve tecrübeli erlerin teskere bırakılarak “gedikli” adı altında astsubay görevlerinde kullanılması yeterli görülüyordu.¹⁸ Profesyonel astsubay sınıfının olmaması, alaylı subayların kapasitelerinin sınırlı olması ve genel olarak askerlerin cahil ve askerî eğitimlerinin eksik olması yüzünden mektepli subaylar çoğu zaman kendi görevlerinden ziyade aslında astlarının yapması gerekirken yapamadıkları işleri de üstlenerek hiçbir şey yapamaz hale geliyorlardı. Muharebe meydanında üst rütbeli subayların topçu nişancı eri gibi topları tevcih ettikleri, kurmay subayların atlı haberci gibi kullanılmalarına veya süvari keşif kolu yerine bizzat keşfi kendilerinin yaptıkları gibi durumlara sıklıkla rastlanılmaktaydı. Sonuçta da düşman ateşi altında muharebe meydanının her yerine yetişmeye çalışan mektepli subayların zayıf oranları gereksiz yere yükselmekteydi. Subaylarına kişisel olarak bağlanan askerlerse komutanlarının vurulmaları halinde güvenlerini kaybedip ne yapacaklarını şaşırtdıklarından hemen dağılmaktaydılar.¹⁹

¹⁶ Rus eğitimlilere en iyi örnekler Rus Harp Okulu mezunu Ömer Paşa ile Rus Ordusunda general iken kabilesi ile Osmanlı'ya sığınan Oset Musa Kundukov Paşa'dır. Musa Kundukov, *General Musa Kundukov'un Anıları*, Çev. Murat Yağan, Kafkas Kültür Derneği, İstanbul, 1978, s. 10-68.

¹⁷ von Herbert, *age.*, s. 10-11, 16-18, 42-44; Ahmet Muhtar, *age.*, s. 8, 72; Hozier, *age.*, s. 374-375; Ryan, *age.*, s. 32-34, 50, 308.

¹⁸ von Herbert, *age.*, s. 42-44, 77-79.

¹⁹ Ahmet Muhtar, *age.*, s. 51, 87, 94, 127, 167, 186, 208, 214, 217, 228.

Askerliği Kitlelere Taşıma: Redif Ordusu

Kırım Savaşı sonrasında Avrupa orduları, özellikle de Rus Ordusu,²⁰ büyük değişim yaşarken Osmanlı Ordusu'nun teşkilat yapısı değişmeden kaldı.²¹ Ordu, büyük ölçüde cahil olduğu için savaşta edinilen deneyimlerin yazılı olarak aktarılmasını sağlayacak kurumsal bir yapı da kurulamadı; geçmişin yaparak öğrenme, görev başında usta-çırak ilişkisiyle deneyimlerin sözlü olarak aktarılması uygulaması devam etti.²² Cehaletin yanı sıra, etkin bir ceza-mükâfat

²⁰ Rusya'da Savaş Bakanı General Kont Dimitri Alekseyeviç Miliutin'in adıyla anılan bu reformlar için bk. Bruce W. Menning, *Bayonets Before Bullets: The Imperial Russian Army 1861-1914*, Indiana University Press, Bloomington, 2000, s. 6-50; John S. Bushnell, "Miliutin and the Balkan War: Military Reform vs. Military Performance", *Russia's Great Reforms, 1855-1881*, Ed. Ben Eklof, John Bushnell, Larissa Zakharova, Indiana University Press, Bloomington, 1994, s. 144-156.

²¹ Bunun istisnası Hüseyin Avni Paşa'nın 1869 tarihli reformlarıdır. Bu reformlarla ordunun genel teşkilat yapısı ve Redif sistemi büyük ölçüde muhafaza edildi. En önemli teşkilat değişikliği Hassa Ordusu'nun bağımsızlığını kaybedip imtiyazlı ama Seraskerlik'e bağlı Normal bir ordu komutanlığına dönüşmesidir. Artık padişahın ve sarayın muhafazası ile törenler için birkaç alaydan oluşan bir muhafız birliği yeterli görülecekti. Birinci (Dersaadet) Ordu adını alan eski Hassa Ordusu ise payitahta olmanın avantajı ile seçkin subay ve askerleri almaya devam edecekti. Ancak suni ve hantal olan bir tarafta padişahın ordusu diğer tarafta seraskerin ordusunun bulunduğu ikili komuta yapısı sona eriyordu. Ordu sayısı Sana-Yemen'de yeni kurulan ordu ile yediye çıkıyordu. Yeni ordu daimi nitelik kazanmış olan isyanlarla uğraşmanın yanı sıra önemi artan Bab-ül Mendep boğazının kontrolü için İngiltere, Fransa ve Osmanlı arasında devam eden mücadelede imparatorluğun elini kuvvetlendirecekti. Diğer ordular ise büyük ölçüde teşkilat ve konuş yerlerini muhafaza etti: İkinci (Tuna) Ordu Şumnu'da, Üçüncü (Rumeli) Ordu Manastır'da, Dördüncü (Anadolu) Ordu Erzurum'da, Beşinci (Suriye) Ordu Şam'da ve Altıncı (Arabistan) Ordu Bağdat'taydı. Benzer şekilde iki tahkimatlı bölge ve 42 kaleden teşkil olan kale komutanlıkları da kendi yerel kuvvetleri ve ordulardan bağımsız yapılarını muhafaza ettiler. Bosna, Karadağ ve Yunan sınırlarındaki bağımsız hudut taburları ise üç bağımsız alay şeklinde yeniden teşkilatlandırıldılar. Sedes, Cilt 1, *age.*, s. 90-93; Mahmud Şevket, *Osmanlı Askeri Teşkilatı ve Kıyafeti: Osmanlı Ordusunun Kuruluşundan 1908 Yılına Kadar*, Ed. N. Türsan, S. Türsan, Kara Kuvvetleri Komutanlığı Basımevi, Ankara, 1983, s. 87-88; Naci Çakın, Nafiz Orhon, *TSK Tarihi Osmanlı Devri (1793-1908)*, Cilt 3, Kısım 5, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1978, s. 206-207.

²² Osmanlı'da sözlü kültürden yazılı kültüre geçiş süreci yani bilgi ve deneyimlerin usta-çırak usulüyle ağızdan ağza değil askerî tarih, talimname, ders kitabı, telif eser ve makaleler ile muhtelif anı formlarında bastırılıp yeni nesillere aktarılması oldukça uzun ve sancılı bir süreç sonrasında kısmen gerçekleşebilmiştir. Bu konuda 1912-13 Balkan Savaşlarında uğranılan bozgunların önemli etkisi olmuştur. Ne yazık ki bu dönüşüm süreci tamamlanmadığından günümüzde hâlâ devam etmektedir; bk. Mesut Uyar,

sisteminin olmaması da öğrenmeye ve tecrübelerin aktarılmasına ket vurduğu gibi, yönetimin muharebe tecrübesi ve başarısına pek önem vermediğini de gösterdi. Subayların ve birliklerin muharebe başarısı çoğu zaman dikkate alınmadı. Görevi ihmal ve kabiliyetsizlik nedenleriyle felâketlere neden olup divanı harbe sevk edilen komutanlar intisap ilişkileri ve bağlantıları sayesinde daha cezalarını çekmeye başlamadan tekrar eski mevkilerine dönebildiler.²³

Mevcut düzenli ordu birliklerine bile subay temin edilmesinde büyük sorunlar yaşanırken; artan iç ve dış sorunlarla başa çıkılabilmesi için olağanüstü durumlarda seferber edilecek bir ihtiyat (yedek) ordusu kurulması kararının alınmasının ardından eğitilmiş subay ihtiyacı baş edilemeyecek boyutlara ulaştı. 8 Temmuz 1834'te teşkil edilen "Redif-i Asakir-i Mansure"²⁴ mecburi askerlik yönünde atılmış önemli bir adımdır. Bu kararla, Müslüman ahalinin önemli bir kısmı orduya asker sağlama mecburiyeti altına giriyordu. Askerlik yükümlülüğü altında olanlar memleketlerinde kura çekerek nizami veya redif olarak ayrılacaklardı. Nizami askerler düzenli ordu birliklerinde dört ilâ altı sene askerlik yaparken redif askerleri barış zamanında temel askerî eğitim görüp düzenli olarak tazeleme eğitimine tabi tutulacaktı. Savaş zamanındaysa hemen birliklerine katılıp düzenli orduyu takviye edeceklerdi. Osmanlı yönetimi yeni kurulacak redif birliklerinin subay ihtiyacını başta Prusya olmak üzere Avrupa'nın muhtelif ülkelerinde uygulandığı üzere yerel kaynaklardan karşılamak niyetindediler.²⁵ Bu yeni ordu için askerler ve askerlerin finansmanı eyaletler tarafından karşılanacağı için subayların yerel ileri gelenlerin (âyan) çocukları arasından bizzat kendilerince seçilmesi kararlaştırıldı. Böylelikle hem subay ihtiyacı karşılanacak, hem de âyanın projeyi sahiplenmesi temin edilecekti;

"Osmanlı Askeri Rönesansı: Balkan Bozgunu ile Yüzleşmek", *Türkiye Günlüğü*, sayı 110, Bahar 2012, s. 65-74.

²³ Ahmet Muhtar, *age.*, s. 271-272; Levy, *age.*, s. 31.

²⁴ Musa Çadircı, "Redif Askeri Teşkilatı", *Yedinci Askeri Tarih Semineri*, Cilt 1, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2000, s. 58-60; Mübahat S. Kütükoğlu, "Sultan II. Mahmud Devri Yedek Ordusu, Redif-i Asakir-i Mansure", *İÜEF Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı 12, 1981, s. 127.

²⁵ Yıldız, *age.*, s. 253-260; Nihat Atakan, *Ordu Bilgisi*, Harp Okulu Matbaası, Ankara, 1943, s. 22-23; Cahide Bolat, *Redif Askeri Teşkilatı (1834-1876)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2000, s.24-26; Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'da köylü nüfusunun büyük kısmının tabi tutulduğu zorunlu askerlik uygulamasının başarısı, Osmanlı yönetimi tarafından bilinmesine rağmen bu tarz topyekûn bir uygulama yerine nüfusun nispeten küçük bir kısmını yükümlülük altına sokan bir askere alma sistemi tercih edildi. Khaled Fahmy, *All the Pasha's Men: Mehmet Ali, His Army and the Making of Modern Egypt*, Cambridge University Press, Cambridge,1997, s. 89-111.

fakat uygulamada âyanın merkez aleyhine aşırı güçlendiği görüldüğünden bu usulden vazgeçilerek redif birliklerine muvazzaf subay atanması kararlaştırıldı. Doğal olarak, mevcut subay sıkıntısı yüzünden redif birliklerine hem daha az subay atandı hem de redif birlikleri başarısız, yeteneksiz veya sorunlu; yani düzenli ordunun kurtulmak istediği subayların atandığı bir nevi sürgün yeri haline geldi.²⁶

Hüseyin Avni Paşa, 1869'da geniş kapsamlı askerî reformları başlattığında iyimser bir tutum içinde redif teşkilâtı yapısal sorunlarının ancak orta vadede çözülebileceği çıkarımında bulunarak bunları o an için görmezden gelmeyi tercih etti. Kendisinden önceki Osmanlı askerî reformcularının yaptığı gibi niceliği niteliğin önüne koyarak bir kalem darbesiyle sekiz yıllık müstahfız kategorisi yaratarak mecburi hizmet süresini 12 seneden 20 seneye çıkarıp redif sayısını arttırdı.²⁷ Yeni kanunname niceliğe fazlasıyla önem vermesine rağmen sağlıklı bir nüfus sayımı yapılmadı. Eski askere alma bölgeleri muhafaza edilmesine rağmen bu bölgelerin sağlayacağı alay sayısı iki katına çıkarıldı. Teorik olarak her bölge nizamiye askerlerine ilave olarak iki redif mukaddem tabur, iki redif sani tabur ve iki müstahfız tabur sağlamak yükümlülüğü altındaydı. Merkezi idare terhis olan Nizamiye askerlerini redif taburlarına dağıtmak yerine redif sisteminin kuruluş mantığına aykırı olarak “kısm-ı evvel redif” kategorisi yaratarak tamamen yeni taburlar bünyesinde toplamaya karar verdi. Böylelikle normal redif taburlarından daha iyi nitelikte taburlar yaratılmak istenmişti. Yani, böylece merkezi idare de redif sistemine pek fazla

²⁶ Kütükoğlu, *age.*, s. 131-135; Bolat, *age.*, s. 30-31.

²⁷ Kura esasının muhafaza edildiği yeni sistemde kurada dolu çekenler dört sene düzenli ordu birliklerinde askerlik yaptıktan sonra iki sene ihtiyat (en ufak sorunda tekrar askere çağılacak grup) olacaktı. Topçu ve süvari askerleri için bu süreler sırasıyla beş ve bir seneydi. Nizamiyeden terhis olduktan sonra bu kez iki sınıflı redif sisteminde altı sene (ilk üç sene Mukaddem ve son üç sene Sani) mükellef olarak bulunacaktı. Redifteki mükellefliği bittikten sonrası Prusya'daki *Heimwehr* sisteminden ilham alınarak kurulan müstahfız (yerel savunma birliği) sisteminde sekiz sene görev yapacaktı. Boş kura çekenlerse nizamiye görevi yapmayıp on iki sene redif ve sekiz sene müstahfız olarak mükellefiyetleri devam edecekti. Uygulamadaysa birlik komutanları yeni ihtiyat kategorisini dikkate almayıp nizamiye birliklerine katılan yükümlülere kesintisiz altı sene askerlik yaptırdı. Müstahfız kategorisiye kâğıt üstünde kalmaya mahkûmdu. Osmanlı Ordusu'nun elinde bu kategori askerlerine komuta edecek subay olmadığı gibi silah da yoktu. Ayrıca dönemin ortalama hayat süresi ve diğer demografik değerler dikkate alındığında da müstahfızlık fiilen mümkün değildi. Zaten 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı seferberliği esnasında müstahfız birlikleri redif birliklerine katılarak kullanıldı; bk. Mahmud Şevket, *age.*, s. 88-89; Çakın, Orhon, *age.*, s. 207-208; Atakan, *age.*, s.27; Ahmet Mithat, *age.*, s. 87.

güvenmediğini gösteriyordu. Sonuç olarak, Osmanlı yönetimi hedeflediği sayısal değerlere ulaşabildi. 1877-78 Savaşı esnasında üç yüz kırk üç bin redif askerî seferber edilebildi. Ancak, birlikler arasında eğitim ve muharebe etkinliği açısından o kadar büyük farklılıklar vardı ki, dönemin gözlemcileri genel bir değerlendirme yapmakta büyük güçlük çekeceklerdi.²⁸

Tahmin edileceği üzere, gayrimüslimlerin askere alınması konusunda yeni kanunnameye hiçbir hüküm bulunmuyordu. Oysa 1856 Islahat Fermanı, Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun din ayrımı yapılmadan bütün vatandaşların eşit olduğu hükmünü üstüne vurgu yaparak tekrar etmişti. Dolayısıyla teoride bile olsa gayrimüslimler orduda görev yapma hak ve yükümlülüğü altına girmektedir. Ancak bu konuda ne merkezi idarenin bir baskısı oldu, ne de gayrimüslim topluluklar bunu istediler; her iki taraf da cizyenin bir başka isim altında askerlikten muafiyet vergisi olarak devam etmesini uygun buldu.²⁹ 1870'li yılların ordusu sadece Müslüman subay, astsubay ve erlerden meydana gelmekteydi. Bu konudaki tek istisna geleneksel olarak gayrimüslimlerin (özellikle Yahudi ve Rumlar) tekelinde yer alan ordu sağlık kurum ve unsurlarında hizmet eden doktor, dişçi, cerrah ve hasta bakıcılarıdır.³⁰

Müfreze Geleneği

1869 Kanunnamesi açık bir şekilde en tehlikeli düşman olan Rusya'ya karşı iki cepheli bir savaşın ağırlığını taşıyacak büyük bir kitle ordusu yaratma konusundaki gönülsüz bir çabanın nihai ürünüdür. Ancak Osmanlı askerî reformcularının beklentilerinin aksine, yeni teşkilatlanan ordu Rusya'ya karşı çıkması muhakkak görülen bir savaş için var gücüyle hazırlık yapmak yerine 1869 ve 1877 seneleri arasında neredeyse devamlı olarak büyük ölçüde iç güvenlik ve diğer asayiş görevlerinde istihdam edildi. Dolayısıyla merkezi idare

²⁸ Çakın, Orhon, *age.*, s. 207-208; Sedes, Cilt 1, s. 86-89, 94-95; Hozier, *age.*, s. 369; Ahmet Muhtar, *age.*, s. 230.

²⁹ Ufuk Gülsoy, *Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni*, Simurg, İstanbul, 2000, s. 35-38, 60-72.

³⁰ Gülsoy, *age.*, s. 107-110; İstisnai olarak, askerî tıp dışındaki alanlarda askerî eğitim gören Osmanlı gayrimüslimleri kesinlikle muharip sınıflarda görevlendirilmemiş ve birlik komutanlıklarına atanmamışlardır. Çoğunun öğretmen ve tercüman gibi muharip olmayan sınıf ve görevlerde istihdam edildiğini görmekteyiz. Bu konuda iyi bir örnek Manuk Azaryan'ın mesleki kariyeridir: 1864 senesinde devlet tarafından tahsil için Fransa'ya gönderilen Azaryan, Sainte Barbe Askerî Okulu'nda eğitim görmüştür. 1868 senesinde yurda döndüğünde ihtiyaç olmasına rağmen Ordunun yerine Hariciye Nezaretinde kâtip olarak görevlendirilmiştir. Belli bir dönem askerî okullarda Fransızca öğretmenliği yapsa da mesleki kariyerinin çoğu Hariciye'de geçmiştir; bk. Kevork Pamukciyan, *Biyografileriyle Ermeniler*, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 65.

bir taraftan orduyu Ruslarla savaş için hazırlamak amacıyla yeni kanunlar ve talimnameleri uygulamaya koymakta, eğitim vermekte silah ve teçhizat satın almaktaydı. Diğer taraftansa, ordu birliklerini parçalara bölüp asıl görev bölgelerinin çok uzağında ayaklanmalara karşı koymak, karşı gerilla harekâtı, suç ve suçluyla mücadele gibi düşük yoğunlukta ama alabildiğine kanlı savaş ve çatışmalarda kullanılmaktaydı.³¹

Osmanlı yönetiminin yeni ordu teşkilatını uygulamaya sokma azmiyle iç güvenlik görevlerinin ihtiyaçları birbiriyle çeliştiği için sonuçta askerî açıdan çok sakıncalı bir yarı çözüm uygulamaya konuldu: Zaman içinde alternatif yaratılmadığı için gelenekselleşen “müfreze” uygulaması, hem ordunun savaşta hazırlık derecesini düşürdü hem de subaylar arasında tehlikeli alışkanlık ve düşüncelerin yaygınlaşmasını sağladı. *Müfreze*, kelime anlamıyla geçici olarak teşkil edilmiş bağımsız birlik demektir. Bir müfreze, takım (yaklaşık 30-40 kişi) seviyesinden tümen seviyesine (yaklaşık 8-10.000 kişi) kadar uzanan geniş bir yelpazede teşkil edilebilmekteydi. Asıl olan belirgin bir vazifenin icrası olduğundan bunu gerçekleştirmeye yetecek asker sayısı esastı. Genellikle müfrezeler bir komutanın liderliği etrafında müsait birliklerin teşkilatlandırılması ile kurulmaktaydı. Bu yüzden çoğu zaman komutanın veya vazifenin ismi müfrezenin de adı olmuştu. 1865 senesinde Güneydoğu Anadolu aşiretleri üzerinde devlet otoritesini tesis için teşkil edilen “Fırka-i İslâhiye” vazifeye göre isimlendirmeye iyi bir örnektir.³²

Asıl sorunsal, iç güvenlik görevlerinin devamlı artmasıydı. Bu yüzden her sene daha fazla müfrezenin teşkil edilmesine ihtiyaç duyulmaktaydı. Fırka-i İslâhiye örneğinde olduğu gibi, geçici teşkiller kronik sorunlar karşısında devamlılık kazanmaktaydı. Merkezi idare ve Osmanlı yüksek komutası bir türlü konvansiyonel ordu teşkilatlanmasını iç güvenlik görevlerinin gerektiği

³¹ Virginia H. Aksan, *Ottoman Wars 1700-1870: An Empire Besieged*, Pearson-Longman, Harlow, 2007, s. 416-431; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt 7, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1983, s. 3-39, 72-101.

³² Fırka-i İslâhiye 1863-64 Karadağ Harekâtı'nda başarılı olan yedi Arnavut taburunun teşkil ettiği çekirdek çevresinde sekiz piyade taburu, iki süvari alayı, topçu bataryaları ve başıbozuk süvarinin katılmasıyla kuruldu. Komutan olarak gene Karadağ Harekâtı'nın başarılı komutanı Lofçalı Derviş Paşa atanmıştı. Müfreze vazifesini ifaya Kozan sancagından başlayıp doğuya doğru ilerledi. Göçebe aşiretlerin çoğunluğunun aşiret yapısı dağıtılarak zorunlu iskâna tabi tutuldular. Bir sene sonra görevini başarıyla tamamlayan bu müfrezenin dağıtılıp tabur ve bölüklerinin kendi asıl birliklerine geri gönderilmesi gerekirken Lübnan'da isyan patlak verdi. Müfreze kabaca aynı birliklerle ama bu kez isim değiştirmiş olarak Lübnan'a sevk edildi; bk. Ahmet Cevdet, *Maruzat*, Ed. Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1980, s.116-120; James Henry Skene, *With Lord Stratford in the Crimean War*, R. Bentley, London, 1883, s.43-45.

esneklikte yapamadığından var olan alay ve tugaylar yerine sayısal olarak en az bunların sayısındaki geçici birlik gruplamaları tercih edilmekteydi. Dolayısıyla taburların büyük kısmı asıl alay veya tugaylarından ziyade, bu sözde geçici müfrezeler bünyesinde daha fazla zaman geçirmektedir. Konvansiyonel teşkilat kâğıt üstünde varlığını sürdürdüğünden tabur seviyesinin üstündeki komuta kademeleri bir klasik savaş durumunda aslı görevlerini yerine getirecek bilgi birikimi, tecrübe ve birlik geleneğini kazanamamaktaydı.³³

Müfrezeler geleneği, birlik teşkilatlarına zarar verdiği gibi subayların mesleki kariyerlerini de olumsuz olarak etkilemekteydi; çünkü subaylar çoğunlukla asıl atandıkları mevki yerine müfrezelerdeki geçici komuta ve karargâh kademelerinde görev yapmaktaydı.³⁴ Örneğin, Plevne'nin meşhur savunucusu Osman Nuri Paşa konvansiyonel savaşlardan ziyade mesleki kariyerinin önemli bir bölümünü iç güvenlik vazifelerinde geçirdi. Kurmay subay olarak Kırım Savaşı'nda ifa ettiği kısa görev sonrasında Lübnan'dan Girit'e, Yemen'den Balkanların farklı köşelerine neredeyse imparatorluğun her yerinde isyancılara karşı savaştı.³⁵ Dönemin üst düzey subayların çoğunluğu benzeri meslek kariyerine sahipti.

Merkezi idare isyanlar ve ayaklanmalar dışında her tür asayiş ve hatta vergi toplama görevlerine bile ordu birliklerini sevk ediyordu. İstanbul'daki bazı seçme birlikler dışındaki bütün düzenli ordu taburları sene içinde önemli bir zamanı askerî her hangi özelliği olmayan ve normalde sivil idarenin zaptiyesi, zabıtası veya vergi tahsildarlarının yapması gereken idari görevlere ayırmak zorundaydı. Durum imparatorluğun güneyinde yer alan, aşiret ve haydutluk sorunlarının yaygın olduğu verginin bile toplanamadığı eyaletlerde konuşlu 4., 5. ve 6. ordular için çok daha kötüydü. Bu tarz görevler ordu birliklerinin teşkilat, eğitim ve savaşa hazırlık derecelerini olumsuz yönde etkilediği gibi, subaylara şahsi kazanç sağlama, rüşvet ve yolsuzluk yapmak için olağanüstü fırsatlar sağladığı için subay sınıfını da yozlaştırmakta; askerlikten uzaklaştırmaktaydı.³⁶

³³ Keçecizade, *age.*, s. 15, 23; W.E.D. Allen, Paul Muratoff, *Caucasian Battlefields: A History of the Wars on the Turco-Caucasian Border*, Cambridge University Press, Cambridge, 1953, s. 113.

³⁴ Ahmet Muhtar, *age.*, s.80.

³⁵ Enver Behnan Şapolyo, *Gazi Osman Paşa ve Plevne Müdafası*, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1959, s. 53 öncesi.

³⁶ Ahmet Muhtar, *age.*, s.27.

Savaşın Stratejik Komutası

Yeni padişahın savaş gayretinin her aşamasını komuta ve kontrol etme konusunda gösterdiği aşırı isteklilik zaten kötü olan askerî karar verme süreci ve komuta yapısını içice bozdu ve üst kademedeki anarşiyi arttırdı. II. Mahmut'tan miras kalan sisteme göre, kâğıt üstünde serasker padişah adına ordunun tek komutanı gözükse de uygulamada gücü kısıtlıydı. Tophane Müşiri'ne bağlı topçu ve teknik sınıflarla ordunun iase ve bakım teşkilâtı büyük ölçüde bağımsızdı. Çoğu zaman valilik görevini de yürüten ordu komutanları doğrudan padişaha ve sadrazama hesap vermekteydi; ayrıca her kademedeki mevcut olan meclis ve komiteler sıralı komutanların yetki ve sorumluluklarını paylaşıyordu. Prusya örnek alınarak 1860'da teşkil edilen Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti (Genelkurmay Başkanlığı) olması gereken güç ve yetkiye sahip değildi. Ordunun seferberlik planları başta olmak üzere her tür planların hazırlanması stratejik ve operatif düzeyde danışmanlık hizmeti verilmesi, istihbarat, lojistik ve haritacılık konularında karargâh hizmetlerinin ifası gibi ordunun beyinsel işlemlerini yapacak kabiliyeti de bulunmamaktaydı.³⁷

II. Abdülhamit, kritik mevkilere yaptığı hatalı atamalarla daha savaş başlamadan savaşın idaresine önemli zararlar verdi. Saltanata olan sadakatiyle tanınan ama geçmişte darbecilerle yakınlığından dolayı fazla güvenmediği Redif Paşa'yı serasker olarak atadı. Redif Paşa, bulunduğu rütbeye askerî açıdan oldukça tartışmalı ve şüpheli bir şekilde gelmiş alaylı bir subaydı. Ayrıca kendi şahsi çıkarlarını her şeyin üstünde tutan, yoz ve rüşvetçi bir kişiliğe sahipti. Savaş döneminde seraskerlik yapabilecek bilgi birikimi, kabiliyeti ve otoritesi bulunmamaktaydı. Buna rağmen savaş kararının alınması, ordunun seferberlik ve yığınaklanmasıyla savaşın başlangıç döneminde çok kritik rol oynamıştır. Mabeyn ve Tophane Müşiri Damat Mahmut Celalettin Paşa ise, diğer bir cahildi; ama savaş idaresinde söz sahibi olmuş şahsiyetlerden biriydi. II. Abdülhamit'in kız kardeşiyle evli olmasının yanı sıra, onun tahta çıkmasında da önemli rol oynadığı için güvenini kazanmıştı. Hiçbir askerî eğitimi ve komuta tecrübesi olmamasına rağmen savaşın sonuna kadar padişahın en yakın askerî danışmanlığını üstlendi; Redif Paşa'dan sonra Serasker Kaymakamlığı ve Seraskerlik yaparak padişahı yönlendirmeyi başardı.³⁸

³⁷ Keçecizade, *age.*, s. 21-22; Levy, *The Military Policy.*, *age.*, s. 480-489; İhsan Hün, *Osmanlı Ordusunda Genelkurmayın Ne Suretle Teşekküle Ettiği ve Geçirdiği Safhalar*, Genelkurmay Başkanlığı İstanbul Basımevi, İstanbul, 1952, s. 28, 73.

³⁸ Sedes, Cilt 1, *age.*, s.121-125; İ. Halil Sedes, *1875-1876 Bosna-Hersek ve Bulgaristan İhtilâleri ve Siyasi Olaylar*, kısım 2, Çituri Biraderler, İstanbul, 1946, s. 97, 126-127; von Herbert, *age.*, s. 442-443; Mahmud Celeleddin, *age.*, s. 294-295.

Erkân-ı Harbiye'nin başınıysa etkisizliği ve pasifliğiyle bilinen Mahmut Mesut Paşa getirildi. Böylece, zaten küçük ve zayıf olan bu karargâhın savaş yönetimine olası katkısı tamamen yok edilmiş oldu. Abdülhamit, bununla yetinmeyerek sefer kuvveti ayrıldıktan sonra İstanbul'da kalan bütün üst rütbeli paşaları ve bazı nazırları önce *Meclis-i Askerî* daha sonra bunun işlevsizleşmesi üzerine *Meclis-i Umur-u Harbiye* adı altında bir araya getirerek askerî konularda en yetkili organ olarak ilan etti. Görüntüde oldukça yerindeymiş gibi gözükten bu karar, gerçekte büyük sorunlara neden olma potansiyelini taşıyordu. Bütün yetenekli ve fiziki yeterliliğe sahip paşalar muharip birliklere komutan veya karargâh subayı olarak atanarak cepheye gitmiş; geride ya çok yaşlı ya da birlik komutanlığı yapamayacağı değerlendirilen ve güvenilmeyen paşalar kalmıştı. Abdülhamit, bütün bunlar yetmezmiş gibi Heyet-i Müşavere-i Harbiye adı altında doğrudan kendine bağlı özel bir askerî karargâh da teşkil etti. Tahmin edileceği gibi, bu özel karargâha seçilen subaylar askerî kabiliyet veya başarılarından ziyade sadakat ve sarayla olan özel bağlantıları yüzünden seçilmişlerdi.³⁹

Böylelikle savaşın stratejik emir komutası birbirinden bağımsız, görev tanımları ve ordu teşkilâtı içindeki hiyerarşileri belli olmayan üç ayrı organa teslim edilmiş oldu. Üstelik bu bağımsız organların içinde yer alanların büyük bir kısmı kendi şahsi ve ait oldukları grubunun çıkarlarına önem verdikleri için kısa süre içinde organlar arasında kıyasıya bir çekişme ve mücadele başladı. Zaten emir komuta ve gayret birliğinde ciddi sıkıntıları mevcut olan Osmanlı askerî karar verme sistemi bir kaosun içine düştü. Yeni mevkilerini padişaha borçlu olan bu paşaların II. Abdülhamit'in istek ve kararlarına karşı çıkmaları ona sağlıklı tavsiyeler vermeleri zaten mümkün değildi. Dolayısıyla üç organın varlığına rağmen büyük küçük bütün kararları padişahın vermesi veya onaylaması gerekmektedir. Abdülhamit zeki ve kurnaz olmasına rağmen, temel konular da dâhil olmak üzere askerî bilgisi zayıftı. Modern bir savaşın gerektirdiği liderlik özelliklerine de vakıf değildi. Bu yüzden Seraskerlik makamına ilave olarak iki ayrı organ yaratmasına rağmen bu üç organın tekliflerini bir arada değerlendirip ona göre tercih yapmak yerine her seferinde neredeyse rastgele denebilecek şekilde farklı bir organın teklifini kabul etti. Diğer teklifleri sağlıklı bir değerlendirmeye tabi tutmadan seçimini yaptığı için uygulamada cephedeki birlikler daimi olarak birbiriyle çelişen emirler aldı. Padişahın rastgele ve tutarsız kararlar vermesinde saray ve üst komuta kademesinde eksik olmayan entrikaların önemli rolü olduğunu da belirtmemiz gerekir. Savaşın ilerleyen aşamalarında art arda yaşanan yenilgiler sonrasında

³⁹ Sedes, Cilt 1, *age.*, s.121-125; Keçecizade, *age.*, s. 21-22; Şapolyo, *age.*, s.64; Ahmet Muhtar, *age.*, s.38-39; Mahmud Celalettin, *age.*, s. 310-311; von Herbert, *age.*, s. 86-87.

Abdülhamit'in kontrolünü kaybederek paşaları birbiri ardına Divan-ı Harbe vermesi paşalar arasında büyük bir paniğe neden olacaktı. Mevkilerini padişaha sadakat ve mutlak itaate borçlu olan paşalar divanı harp korkusuyla teklif bile veremez hale geleceklerdi.⁴⁰

Abdülhamit'in üst düzey cephe komutanlarını seçmede takip ettiği politika, askerî konularda yaşadığı çelişki ve sıkıntıları çok iyi bir şekilde göstermektedir. Örneğin ordunun en genç ve en yetenekli paşası 38 yaşındaki Ahmet Muhtar Paşa'yı Kafkas cephesine "Anadolu Serdarı" adı altında atarken 70 yaşındaki Abdülkerim Nadir (yaygın bilinen adıyla Abdi) Paşa'yı da Balkan cephesine Serdar-ı Ekrem olarak atadı. Aynı şekilde her hangi bir mantığı olmadan mektepliler ve alaylılar, gençler ve yaşlılar diğer komuta kademelerine karmaşık bir şekilde atandı. Genç ve yetenekli Osman Nuri Paşa Tuna Şark (Vidin) Ordusu'na atanırken oldukça yaşlı bir alaylı subay olan Şair Eşref Mehmet Paşa hemen yakındaki Rusçuk Kolordusunun komutanı oldu. Eşref Paşa yetersizliği nedeniyle kısa bir süre sonra görevden alınınca yerine genç bir paşa değil alaylı bir subay olan ve kara muharebeleri konusunda tecrübesiz donanmanın en yaşlı amirali 81 yaşındaki Kayserili Ahmet Paşa atanacaktı.⁴¹

Abdülhamit ve yüksek askerî komuta heyeti, savaşa giden süreçte ve savaş ilanı sonrasında uzun bir süre takip edilecek askerî strateji ve seferi ordunun ne şekilde iki ayrı cepheye taksim edilip konuşlandırılacağı konularında tereddüt yaşadı ve bir türlü kesin karara varamadılar. Geçmiş tecrübeler, Rusların hem Balkanlar hem de Kafkaslardan aynı anda saldıracağını ve mümkün olduğunca hızlı bir şekilde Edirne ve Erzurum'a ulaşmaya çalışacaklarını göstermekteydi. Gene geçmiş tecrübelerle göre Rusların bu hedeflere ulaşmada yaşadıkları en büyük güçlük Osmanlı savunmasından ziyade arazi şartlarının zorluğuydu. Balkanlarda Tuna Nehri ve Balkan Dağları, Kafkaslarda ise başta Soğanlı Dağları olmak üzere muhtelif sıradağlar ve yolların olmaması Rus ilerleyişini çok zorlamış ve hatta durdurmuştu. Salgın hastalıklar ve ikmal-iaşe güçlükleriye zayıf arttırmaktaydı. Tahmin edileceği gibi, her iki cephede de 18. yüzyıldan bu yana Osmanlı savunma sistemi bu doğal engellere ve kale şehirlerle dayanmaktaydı. Balkanlar'da Tuna Deltası kaleleri ve *Kale-i Erbaa* adıyla anılan Varna, Silistre, Rusçuk ve Vidin Kaleleri, Kafkaslarda ise Ahıska ve Ahılkelek'in kaybından sonra Batum, Kars, Ardahan, Doğubayazıt -Ağrı ve Erzurum Kaleleri savunmanın bel kemiğini teşkil etmekteydi. Abdülhamit ve

⁴⁰ Ahmet Muhtar, *age.*, s. 4-7; Sedes, *age.*, Cilt 1, s. 125-126; Mahmud Celaleddin, *age.*, s. 295-296; Süer, *age.*, s. 526-527.

⁴¹ İzzet Fuad, *age.*, s. 23, 33,35; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Kayserili Ahmet Paşa Hakkında İkinci Abdülhamit'in Bir Hatt-ı Hümayunu", *Belleten*, Cilt 7, sayı: 27, Temmuz 1943, s. 524-536.

danışmanları uzun tartışmalar sonrasında eski savunma stratejisini olduğu şekliyle uygulamaya karar verdi. Bu karara göre, Ruslara karşı stratejik savunmada kalınıp kalelerde Ruslar beklenilecekti.⁴²

Karar uzun ve sancılı bir süreç sonrasında verilmesine rağmen uygulanabilirliği yoktu. Savunma sisteminin sözde bel kemiğini teşkil eden bu kaleler Kırım Savaşı'ndan bu yana ihmal edilmişti. Bu süreç içinde sadece Kars Kalesi kısmi modernleştirmeden geçmiş ve ordu komuta merkezi Şumnu'da modern sayılabilecek bazı tabyalar inşa edilmişti. Bu iki istisna dışında kaleler kaderlerine terk edildiği için hem çağ dışı hem de harap vaziyettedirler. Modern topçu silahlarıyla muhasara taktik ve tekniklerine karşı durma şansları zayıftı. Üstelik kaleler (özellikle Kafkas Cephesi'nde) birbirlerini destekleyecek koordineli bir savunma sisteminin parçası olarak tasarlanmadığı için düşman saldırısı başladığında herkes kendi başına kalacaktı. İşin daha da kötüsü, mevcut birlik ve silah sistemleri bu kalelere dağıtıldıktan sonra elde kaleler arası geniş alanları savunacak, ilk savunma hattının aşılması halinde ikinci ve müteakip hatları teşkil edecek yeterli birlik kalmıyordu. Osmanlı birlik komutanlarının çoğunluğunun savunmadan anladıklarının buldukları yerlere çakılı kalma olması da durumun vahametini arttırmaktaydı.⁴³

1828-29 Osmanlı-Rus Savaşı, Rusların bir senelik deneme-yanılma sonrasında kalelere çatmadan aralarından sıyrılıp doğrudan asıl sonuç alınacak yerlere; yani Edirne ve Erzurum'a ilerleyebildiğini göstermişti.⁴⁴ Öyleyse, hiç değilse bu iki kale şehrin hızla modern esaslara göre tahkim edilerek buralara kuvvetli garnizonlar yerleştirilmesi gerekmektedir. Fakat Ruslar karşısında zafer kazanılacağı beklentisi bu yönde somut adımların atılmasını engelledi. Her iki şehirde de üstün körü hazırlıklar yapılmasına rağmen kuvvetli garnizonlar tahsis edilmedi. Oysa Kırım Savaşı'nda İngiltere ve Fransa'nın müttefik olmasına ve Rusların Tuna gerisinde kalmasına rağmen Gelibolu'da Bolayır hattı inşa edilmiş; İstanbul'da ise Çatalca hattı yenilenmişti.⁴⁵

⁴² Mahmud Celeleddin, *age.*, s. 294-299.

⁴³ Ahmet Muhtar, *age.*, s. 10-11; Sedes, Cilt 1, *age.*, s. 67-75.

⁴⁴ F. R. Chesney, *The Russo-Turkish Campaigns of 1828 and 1829 with a View of the Present State of Affairs in the East* Smith, Elder&Co., Londra, 1854, s. 240-250; Helmuth von Moltke, *The Russians in Bulgaria and Rumelia in 1828 and 1829*, Çev. Lucie D. Gordon, John Murray, London, 1854, s. 370-418.

⁴⁵ Michael Forrest, *The Defence of the Dardanelles: From Bombards to Battleships*, Pen & Sword, Barnsley, 2012, s. 14, 191-192; A. Tevfik Gürel, *1853-1855 Türk-Rus ve Müttefiklerin Kırım Savaşı*, Askeri Matbaa, İstanbul, 1935, s. 53.

Birliklerin muhtelif kalelere dağıtılmasının haklılığına yönelik ortaya konulan temel gerekçeler ülke topraklarının her karışını korumak ve sivil halkın güvenliğini sağlamaktı. Gerçekteyse sivil halkı Kazak ve Bulgar milislerinin saldırılarından korumak için somut hiçbir tedbir alınmamış ve temenniler dışında cephe komutanlarına emir verilmemişti. Tam tersine, çoğu jandarma ve zaptiye ordunun takviyesinde kullanılarak halkın kendini koruması ve asayişin sağlanması için önemli bir silahlı güç yerel yöneticilerin elinden alınmıştı.

Geçmiş deneyimler, mevcut koşullar altında Doğu Anadolu'nun savunulamadığını ve en zayıf cephe olduğunu göstermekteydi. Ermeniler ve Rumlar Rusya'yı açıkça desteklediği gibi Kürt aşiretlerinin çoğunluğu bekle-gör politikasını takip ederek kazanan belli oluncaya kadar savaşa katılmama konusunda kararlıydı. Buna rağmen, Osmanlı yüksek komuta heyeti Ahmet Muhtar Paşa gibi istisnalar haricinde en kötü ve sorunlu subayları bu cepheye atadığı gibi zaten zayıf olan 4. Ordu'dan Balkanlara birlik takviyesinde bile bulundu. Bunu meşru göstermek için bazı büyük aşiret reisleri ve tarikat şeyhlerinin binlerce taraftarlarını seferber edecekleri vaatleri kullanıldı.⁴⁶

Osmanlı yüksek komuta heyetinin son büyük hatası, imparatorluğun insan gücünü seferber edememesidir. Şimdiye kadar yapılan reformlar geleneksel askerî mükellefiyet-muafiyet ayrımını ortadan kaldırıp askere alma havuzunu genişletmemişti. Standart bir Osmanlı vatandaşı için askerî mükellefiyet sadece seçilmiş bir grubun görev ve ayrıcalığıydı, bütün vatandaşların yapması gereken bir yükümlülük değildi. Sadece gayrimüslimler değil başta İstanbullular olmak üzere bazı şehir ve bölgelerin Müslüman halkı da askerlik yükümlülüğünden muafı.⁴⁷ Yaygın milliyetçilik ve modern vatanseverlik duygu ve ideolojilerinin yerleşmediği bir toplumda askerliğe yönelik geleneksel bakışı ve kayıtsızlığı ortadan kaldırmak pek de mümkün değildi. Benzeri şekilde Osmanlı sivil ve askerî ricali de topyekûn seferlik ve silahlı millet kavramlarından haberdar değildi. Geri kalmış, ziraata dayalı bir ekonomi ve demode bir sosyal yapı ile modern bir ordunun kurulmayacağı ve modern bir savaşın gereksinimlerinin karşılanamayacağı bilinmiyordu.

Bütün bu eksikliklere ve zihniyet sorunlarına rağmen, merkezi idare ve cephe komutanları hiç değilse savaş bölgesindeki Müslüman halkı sadece düşman ve onların desteklediği çetelerin yarattığı tehdidi göstererek ve olası bir yenilginin yaratacağı felâketi anlatarak seferber edilebilirdi. Ancak gerekli askerî, entelektüel ve duygusal hazırlıklar yapılmadığı için bu çağrının yapılması bile düşünülmemiş; yapılması halinde seferber eden kitlelerden nasıl istifade edilebileceği de öngörülmemiştir. Oysa Batum savunması, seferber edilen ve

⁴⁶ Ahmet Muhtar, *age.*, s. 9; Mahmud Celaleddin, *age.*, s. 537-538, 727-729.

⁴⁷ Keçecizade, *age.*, s. x, 6, 13.

uygun bir şekilde istihdam edilen sivil halktan gönüllülerin neler yapabileceğinin iyi bir kanıtıydı. Benzeri şekilde sivil halkın desteği olmasaydı, Plevne savunması da bu kadar uzamazdı. Fakat bu örnekler de görülmemiş veya başka yerlerde uygulamaya konulamamıştır. Rus orduları geniş arazi kesimlerini direnişle karşılaşmadan işgal edebilmiş ve tek tük hadiseler dışında geri hat emniyeti gibi bir sorunları olmamıştı.⁴⁸ Bulgar ve Ermeni ahalinin Rus işgalcilerle iş birliği yapması ve çeteler teşkil ederek askerî faaliyetlere iştirak etmesi karşısında Müslüman halkın bu pasif tutumu dikkat çekicidir.⁴⁹ Nihai yenilgi sonrasında Rodop Dağları'nı merkez alıp başlayan halk direnişiyse başarısına rağmen savaşın neticesine etkisi olamayan çok geç kalmış bir çabadır.⁵⁰

İmparatorluğun insan potansiyelini savaş için seferber etmede açıkça başarısız olan yüksek komuta heyeti, aynı başarısızlığı mevcut birlikleri kullanmada da gösterdi. Var olan büyük birlik açığına ve bunun yol açtığı krize rağmen Karadağ'a karşı yürütülen askerî harekât durdurulmadı ve 78 tabur İşkodra ve Hersek'te kalmaya devam etti. Sınır ve iç güvenlik endişeleriyle Sırbistan, Yunan hudutlarıyla Girit'te 125 tabur bırakıldı. Sonuçta Balkanlara 196 tabur ve Kafkaslara ise 87 tabur (gerçekte 74'ü cepheye ulaşabildi) tahsis edilebildi.⁵¹

Yukarıda sıraladığımız hususlar ve hatalar dikkate alındığında başta padişah olmak üzere Osmanlı yüksek komuta heyetinin savaşın stratejik komutasının bariz bir şekilde ifa etme yetenek ve kapasitesine sahip olmadığı görülmektedir. Daha savaş fiilen başlamadan Osmanlı Ordusu her iki cephede yapılan stratejik hatalar yüzünden çok kötü bir duruma düşürülmüş; inisiyatif ve konum üstünlüğü Rusya'ya terk edilmişti.

⁴⁸ *age.*, s. 13-14, 89.

Ahmet Muhtar, *age.*, s. 63, 107; Sedes, Cilt 1, *age.*, s. 65.

⁴⁹ Rusya'nın 1711 Prut Seferi'nden bu yana Balkan halklarını silahlandırıp milis ya da doğrudan doğruya kendi ordusuna asker alma alışkanlığına sahip olduğu dikkate alınması gereken bir durumdur. Yani, Balkan halklarından Rus Ordusu'nu destekleyen milisler veya Rus Ordusu'nda bizatihi görev yapanlar ilk defa bu savaşta ortaya çıkmamıştır. Burada sorun Osmanlı yönetiminin geçmiş tecrübeleri dikkate alarak buna karşı bir tedbir almamasından ileri gelmektedir; bk. Alexander Bitis, *Russia and the Eastern Question: Army, Government and Society 1815-1833*, Oxford University Press, Oxford, 2006, s.19.

⁵⁰ Ömer Turan, "The Rhodope Resistance and Commission of 1878", *War and Diplomacy: The Russo-Turkish War of 1877-1878 and the Treaty of Berlin*, Ed. M. Hakan Yavuz, Peter Sluglett, The University of Utah Press, Salt Lake City, 2011, s. 513-520.

⁵¹ İ. Halil Sedes, *1877-1878 Osmanlı-Rus ve Romen Savaşı*, Cilt 2, Askeri Matbaa, İstanbul, 1936, s. 13-15, 22-34; Süer, *age.*, s. 51-54; Ahmet Muhtar, *age.*, s. 8.

Savaşın Operatif ve Taktik Komutası

Serdar-ı Ekrem unvanıyla Tuna Ordusu komutanı olarak atanan Abdi Paşa, Viyana Harp Okulu (Theresianische Militärademie) 1840 mezunu ve Osmanlı Ordusu'nun ilk mektepli kurmay subaylarından. İyi bir eğitimci ve reformcuydu.⁵² Ancak aynı başarıyı savaş görevlerinde gösterememişti. Kırım Savaşı'nda Ruslar karşısında yaşadığı tereddüt ve güvensizlikle astlarına sahip çıkamaması yüzünden 1 Aralık 1853 tarihinde Kars Ordusu'nun Gedikler'de ağır bir yenilgiye uğramasına neden olmuş ve görevden alınmıştı.⁵³ Sırp Savaşı'nda da aslında benzeri şekilde kötü bir komuta performansı gösterip statik savunmada kalmasına rağmen Sırp Ordusu'nun başındaki Rus Generali Mikhail Çerniayev'in çok daha büyük hatalar yapıp ordusunu ağır bir yenilgiye sürüklemesi sayesinde bu durum fark edilmemiş; tam tersine başarılı bulunmuştu.⁵⁴

Abdi Paşa, 70 yaşında cephe komutanlığına atanmıştı. Müteakiben divanı harpte yargılanırken samimi bir şekilde itiraf edeceği gibi fiziken ve ruhen bu sorumluluğu yerine getiremeyecek durumdaydı. Karargâh çadırını terk edemeyecek derecede rahatsız ve güçsüzdü. Komuta ettiği orduya ve astlarına güvenmiyordu. Rusların askerî üstünlüğüne o kadar inanmıştı ki onlara karşı taarruz etmeyi hele hele bir meydan muharebesine girmeyi kesinlikle göze alamıyordu.⁵⁵ Oysa Kırım Savaşı'nda Serdar-ı Ekrem olan Ömer Lütfi Paşa aktif bir savunma anlayışı benimseyerek Tuna Nehri güneyinde beklememiş; taktik akın ve mahdut hedefli taarruzlarla düşman yığınklanmasını engellemiş ve ciddi zayıf verdimişti. Nihayetinde bu taarruzlarla başa çıkamayan Rus Ordusu, uluslararası baskının da etkisiyle geri çekilmek zorunda kalmıştı.⁵⁶ Abdi Paşa'nın kişilik ve komuta tarzı açısından bu tarz bir savunma anlayışını benimseyip uygulaması mümkün değildi. Tek umudu Rusların deltadan Tuna Nehri'ni

⁵² Sedes, *1875-1876 Bosna-Hersek...*, kısım 2, *age.*, s. 162-163; Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmani*, Cilt 1, Ed. Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996, s. 124.

⁵³ Hikmet Süer, *TSK Tarihi Osmanlı Devri Osmanlı-Rus Kırım Harbi Kafkas Cephesi Harekâtı (1853-1856)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1986, s. 63-82; Candan Badem, *The Ottoman Crimean War, (1853-1856)*, Brill, Leiden, 2010, s. 143-146, 154-155, 161-172; Allen, Muratoff, *age.*, s. 62-64.

⁵⁴ Sedes, *1875-1876 Bosna-Hersek...*, kısım 2, *age.*, s. 163; Keçecizade, *age.*, s. 7.

⁵⁵ Abdi Paşa'nın savunmasından naklen Mahmud Celaleddin, *age.*, s. 437-444; İ. Halil Sedes, *1877-1878 Osmanlı-Rus ve Romen Savaşı*, Cilt 3, Askeri Matbaa, İstanbul, 1937, s. 1-2; Keçecizade, *age.*, s. 7.

⁵⁶ George Dodd, *Pictorial History of the Russian War*, W&R Chambers, London, 1856, s. 36-47; Gürel, *age.*, s. 38-47, 52-55; Badem, *age.*, s.106-109, 177-179; Keçecizade, *age.*, s. 26-28.

geçerek Rusçuk, Silistire, Şumnu ve Varna kalelerine saldırmasıydı. Kısa kadar Rus Ordusu'nu bu dört kale arasında tutarsa onları geri çekilmeye zorlayacağı inancındaydı.⁵⁷

O zamanki genel temayüle uyarak emrine verilen 1., 2. ve 3. Ordular ile bunların tümen, tugay ve alay teşkilatlarını dikkate almayarak coğrafi esaslı olarak yepyeni bir teşkilatlanmada bulundu. Nizamiye (düzenli ordu) taburları ile farklı redif sınıflarından taburları harmanlayarak bunları kalelere göre dağıttı. Elinde kalan 59 taburuysa artık kaleye dönüşmüş olan Şumnu'ya bağladı. Uzun süren Rus yığınaklanması süreci içerisinde İstanbul'dan gelen emirler ve kendi değerlendirmeleri doğrultusunda birlikleri daha fazla sözde kale ve müstahkem mevkilere dağıttı. Ordu her tarafa dağıtıldığından her yerde zayıf bir hale getirilmişti. Daha da kötüsü, emrindeki Tuna Nehir Filosu'nu savunmasının bir parçası olarak görmeyip kendi kaderine terk etmesidir. Oysa filo savaş başlangıcında Rusları en çok endişe düşüren tehditti. Nehir geçişini engelleyemese bile düşmana ciddi ölçüde zayıt verdirebilecek bir potansiyele sahipti. Kötü emir-komuta, korkaklık ve ilgisizlik yüzünden liman ve kalelere hapsolan filo savaş gayretine olumlu bir katkı sağlayamadı.⁵⁸

Tuna Ordusu, stratejik ve muharebe istihbaratı olmadığı için kalelerde pasif ve kör bir şekilde Rusların harekete geçmesini bekledi. Abdi Paşa'nın ast birlik komutanları ve karargâhıyla hiç konuşmaması, astlarına genel talimatlar dışında emir vermemesi ve bilgi paylaşımında bulunmaması yüzünden birlikler iyice pasifize oldu. İstisnai bir komutan olan Vidin'deki Osman Nuri Paşa'nın Ruslara karşı harekete geçme ve Rus yığınaklarına saldırılma teklifleriye görmezden gelindi. Bu psikoloji ve atalet içinde Rusların önce deltadan nehri geçip Dobruca'ya girmesine umutlarının gerçekleştiği düşüncesiyle sevinen Abdi Paşa, beş gün sonra asıl geçiş Zıştovi'den yapıldığında panik ve korkudan karar veremez ve hareket edemez hale geldi. Oysa henüz geç kalınmamıştı. Rusların Tuna'nın güney sahilinde teşkil ettiği köprübaşı henüz zayıf birliklerle tutulmaktaydı. Yapılması gereken, mevcut bütün birlikleri kalelerdeki de dahil seferber ederek kararlılıkla her yönden köprübaşına taarruz etmektir. Bu yapılmadı. İstanbul'dan gelen müteaddit emirler sonrasında hareket geçildiğindeyse basit bir çatışma bahane gösterilerek geri dönüldü.⁵⁹

⁵⁷ Mahmud Celaleddin, *age.*, s. 437-439; Sedes, *age.*, Cilt 3, s. 2-5; Keçecizade, *age.*, s. 16-20; Hozier, *age.*, s. 400.

⁵⁸ Mahmud Celaleddin, *age.*, s. 437-440; Keçecizade, *age.*, s. 8, 15-18; Green, *age.*, s. 152-156.

⁵⁹ Sedes, *age.*, Cilt 3, s. 68-71; Keçecizade, *age.*, s. 28-42; Hozier, *age.*, s. 406, 560-561; F. V. Greene, *Report on the Russian Army and Its Campaign in Turkey in 1877-1878*, D. Appleton and Co., New York, 1879, s. 161-162.

Padişah ve yüksek komuta heyetinin birbirini ardına gelen felâket haberleri ve Abdi Paşa'nın hareketsizliği karşısında zafer hülyalarından aniden uyanmasına rağmen kararsızlıkları devam etti. Radikal bir karar alınması yerine, Redif Paşa ve Mehmet Namık Paşa cepheye durumu yerinde kontrol etmek ve danışmanlık yapmak üzere gönderildi. Gönderilen danışmanların da bir işe yaramaması ve Rusların Balkan Dağları'ndaki başta Şıpka olmak üzere üç geçidi ele geçirmesi üzerine Abdi Paşa ve Redif Paşa görevden alınarak Divan-ı Harbe verildi. Yeni cephe komutanı Mehmet Ali Paşa göreve başlarken Süleyman Hüsnü Paşa ve taburları Karadağ'dan Şıpka'ya sevk edilmekte ve bir dizi komutan görevden alınmaktaydı.⁶⁰

Dönemin gözlemcileri ve bazı modern yazarlar tarafından savaşın hemen başında cephe komutanının değiştirilmesi hatalı görülmüş ve eleştirilmiştir.⁶¹ Kanaatimizce Abdi Paşa'nın yerinde kalması halinde sağlayabileceği olumlu bir katkı olmadığı gibi komutanlarına güvenlerini yitiren birliklerin güvenlerini geri kazanmaları ve kamuoyunun moralinin düzelmesi için yeni bir komutana ihtiyaç vardı. Sorun yeni komutan olarak Mehmet Ali Paşa'nın seçilmesindedir. Asıl adı *Karl Detroit* olan Mehmet Ali Paşa genç yaşta Osmanlı İmparatorluğu'na sığınıp Sadrazam Âli Paşa'nın himayesine girmişti. Âli Paşa onu Harbiye'ye kaydettirdi ve 1853'te kurmay subay olarak mezun oldu. Yabancı diller konusundaki yeteneğini kullanarak kısa sürede aranan bir karargâh subayı olmayı başarmıştı. Sağlam askerî alt yapısı, liyakati, merkezi idare içindeki bağlantıları ve yabancı diplomatların desteği sayesinde genç yaşta bu kadar önemli bir mevkiye atanabilmişti.⁶² Fakat bu atama yapılırken Mehmet Ali Paşa'nın henüz mareşal rütbesine naspedildiği kendisinden daha kıdemli mareşaller üzerinde otorite tesis edebilmesi için özel yetkilerle donatılıp komuta hiyerarşisinin açık bir şekilde belirtilmesi gerekliydi. II. Abdülhamit ise bunun tam tersini yaparak Osmanlı saltanatının asırlardır uyguladığı paşaları birbirine karşı kullanma siyasetine başvurdu. Amacı herkesin üstündeki mutlak otoritesini ve sadakatlerini korumaktı. Mehmet Ali Paşa'nın diğer birlik komutanları üstündeki emir-komuta yetkisi açıkça belirtilmediği gibi, tam tersine atama yapılmayıp boş

⁶⁰ Sedes, *age.*, Cilt 3, s. 72-100; İ. Halil Sedes, *1877-1878 Osmanlı-Rus ve Romen Savaşı*, Cilt 4, Askeri Matbaa, İstanbul, 1937, s. 80-86; Hozier, *age.*, s. 502-504.

⁶¹ Sedes, *age.*, Cilt 4, s. 84-85; Keçecizade, *age.*, s. 7-8; İbrahim Edhem, *Plevne Hatıraları: Sebât ve Gayret Kıyametten Bir Alamet*, Ed. Seyfullah Esin, Kervan Kitapçılık, İstanbul, 1979, s. 28-30; Hüseyin Raci, *Tarihçe-i Vaka-i Zağra*, Ed. E. Düzdağ, Kervan Kitapçılık, tarih yok İstanbul, s. 55.

⁶² İ. Halil Sedes, *1877-1878 Osmanlı-Rus ve Romen Savaşı*, Cilt 5, Askeri Matbaa, İstanbul, 1937, s. 17-19; Süer, *1877-78 Osmanlı-Rus Harbi Rumeli Cephesi*, *age.*, s.172-173; von Herbert, *age.*, s. 209.

bırakılan Seraskerlik makamı işaret edilerek komutanlar arası rekabet teşvik edildi. Mehmet Ali Paşa, görev yerine gittiğinde Abdi Paşa'nın sağ kolu Ahmet Eyüp Paşa'nın mevkisini koruduğunu, Plevne'deki Osman Paşa'nın kendisinden bağımsız olduğunu ama en kötüsü kısa süre içinde can düşmanı olacak Süleyman Hüsnü Paşa'nın Balkan Kolordusu Komutanlığı'na atandığını öğrendi.⁶³

Süleyman Paşa, 1860 senesinde Harbiye'den mezun olmuş, iyi eğitilmiş ve başarılı bir subaydı. Askerî bilimlerdeki ilgisi ve derin bilgisi sayesinde kıta görevleri dışında Harbiye'de öğretmenlik, ders nazırlığı ve okul komutanlığı yapmıştı. Bu çok iyi akademik alt yapısı ve Karadağlılar karşısında henüz bir sene önce kazandığı şöhret⁶⁴ yüzünden Mehmet Ali Paşa'nın emrine girmekten dolayı çok rahatsızdı. Süleyman Paşa'nın Türk milliyetçiliğinin öncülerinden olmasının da bunda muhtemelen etkisi olmuştur. Bir Türk milliyetçisi olarak Alman bir mühtedinin emrinde olmak kabul edilebilir bir durum olarak gözükmemiş olabilir. Abdülhamit, Sultan Abdülaziz'in tahtan düşürülmesinde Süleyman Paşa'nın oynadığı rolü unutmamıştı ve paşaya kesinlikle güvenmemesine rağmen kötü askerî durum ve paşanın İstanbul'daki güçlü bağlantıları yüzünden bu atamaya onay vermişti. Süleyman Paşa, büyük bir kin ve hırsıyla Mehmet Ali Paşa'nın altına oymaya çalışırken Abdülhamit, bu hırslı paşasını denetim altında tutmak için can düşmanı Rauf Paşa'yı onun ana ast komutanı olarak tutmaya devam etmişti. Rauf Paşa, eski Bahriye Nazırı'ydı. Kendisinden daha kıdemsiz ve aralarında kişisel sorunların mevcut olduğu Süleyman Paşa ile çalışmak istemediğini belirtmiş olmasına rağmen bu görevlendirmeyi değiştirememişti.⁶⁵

Bu panik ve komuta anarşisi içinde ne yapacağını bilemez durumdaki Osmanlı Ordusu'nu mutlak felâketten Rus Çarı II. Aleksander ve Balkan harekâtından sorumlu kardeşi Grand Dük Nikola kurtardı. Başarılı nehir geçiş harekâtı sonrasında savaş öncesi hazırlanan plana uygun bir şekilde kalelere çatmadan hızla güneye Edirne istikametinde ilerlemek yerine birlikleri ikiye ayırıp doğu ve batıdaki Osmanlı birlik ve müstahkem mevkilerinin imhasına karar verdiler. Güneye gönderilen keşif birliğinin şaşkıncu bir başarıyla Balkan

⁶³ Sedes, Cilt 1, *age.*, s. 125; İ. Halil Sedes, *1877-1878 Osmanlı-Rus ve Romen Savaşı*, Cilt 9, Askeri Basımevi, İstanbul, 1950, s. 75-77, 207-213.

⁶⁴ Fethi Tevetoglu, "Büyük Türkçü Süleyman Paşa", *Türk Kültürü*, yıl. 6, Sayı 70, Ağustos 1968, s.707-730.

⁶⁵ Sedes, Cilt 9, *age.*, s. 207-210; Mahmud Celaleddin, *age.*, s. 406-409; Süer, *age.*, s. 174, 414-415; İbrahim Edhem, *age.*, s. 30.

Dağları üstündeki üç geçidi ele geçirmesi bile onları fikirlerinden vazgeçirmedi.⁶⁶ Doğan bu olağanüstü fırsattan habersiz olan Abdi Paşa görevden alınmadan önce tek doğru kararını vererek Rusların plan değişikliğiyle büyük önem kazanan Plevne'ye Vidin'deki Osman Paşa'yı sevk etti. Osman Paşa'nın Plevne'ye Ruslardan önce ulaşip önce bir tümeni hemen ardından da takviyeli bir kolorduyu ağır birer yenilgiye uğratması savaşın akışını değiştirdi.⁶⁷

Çar ve Rus komuta heyeti incinen gururlarından dolayı büyük bir kızgınlık içinde bütün harekâtı bir yana bırakıp bütün dikkat ve güçlerini Plevne'ye yönelttiler. Rus Ordusu, dört ayrı yığınak bölgesine dağılmış, hareket edemez durumda ve her yerde Osmanlı saldırılarına açık vaziyetteydi. Bu stratejik avantajın yakalandığı esnada Osmanlı Ordusu'nun başarısız komuta heyeti görevden alınmış yerlerine ordunun en iyi eğitilmiş, genç ve başarılı paşaları atanmıştı. Yapılması gereken iyi bir planlama ve koordinasyonla Rus yığınaklanmasına saldırmak ve onları Romanya'ya çekilmeye zorlamaktı. Ne yazık ki aslında her biri birbirinden kıymetli bu genç paşalar şahsi çıkarlarını her şeyin ötesinde gördüklerinden, ve aralarında yıkıcı bir rekabet ve geçimsizlik olduğundan beraber hareket edemediler. II. Abdülhamit'in komutanlarına güvenmemesi ve kendi otoritesini her şeyin üstünde görmesinden ötürü Balkan Cephesi'nde etkin bir hiyerarşi kurulamadı ve olan emir komuta birliği de tamamen bozuldu. Bu yeni atamalar sayesinde Balkan cephesi birbirinden bağımsız üç ayrı komutanlığa dönüşmüştü. Osman Paşa Plevne'de, Süleyman Paşa Şıpa'da ve Mehmet Ali Paşa Lom Nehri'nde hemen karşısındaki Rus yığınaklarına göre tertiplenmişti. Muhasara altındaki Osman Paşa hariç tutulacak olursa, hiçbir komutan kendi küçük cephesi dışında bir şey düşünmüyordu. Birbirlerine doğrudan yardım etmeseler bile koordineli hareket etmeleri mümkün iken şahsi çekişme ve kendi önceliklerini her şeyin önüne koydukları için bu mümkün olmayacaktı. II. Abdülhamit'in ordu seviyesinden tümene her komuta kademesiyle doğrudan irtibat kurması ve emir vermesi ise güya cephe komutanı olan Mehmet Ali Paşa'nın otoritesini iyice ortadan kaldırdı ve bu tehlikeli bağımsızlık anlayışını pekiştirdi.⁶⁸

Süleyman Paşa, kendisine bağlanan ve büyük umutlarla geldiği Şıpa'da önce can düşmanı Rauf Paşa'nın yardımına gitmeyerek onun yenilmesine neden oldu. Müteakiben Mehmet Ali Paşa'nın beraber hareket etme emirlerini ve Osman Paşa'nın yardım çağrılarını dikkate almayarak kendi muhteşem zaferini

⁶⁶ Menning, *age.*, s. 55-58; Greene, *age.*, s. 156-162; Hozier, *age.*, s. 562-566.

⁶⁷ Talat, *Plevne Savunması*, Ed. Talat Yalazan, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1997, s. 2-25; Sedes, Cilt 4, *age.*, s. 59-75; von Herbert, *age.*, s. 130-133, 146-163, 181-207.

⁶⁸ Sedes, Cilt 5, *age.*, s.23-25, 34, 43-52; Süer, *age.*, s.174, 180-181, 185; Keçecizade, *age.*, s. 69; Greene, *age.*, s. 205-206.

kazanmak için uzun bir hazırlık sonrasında Şıpkı'ya saldırdı. İlk taarruz başarı şansının olmadığını göstermesine rağmen gözü dönmüş bir şekilde taarruzlara devam edip imparatorluğun en iyi taburlarını bir hiç uğruna harcadı. Geçinemediği astı Rauf Paşa ile yaşadığı iktidar mücadelesi değerli fırsatların kaçırılmasına ve askerlerin boşu boşuna feda edilmesine neden oldu.⁶⁹ Mehmet Ali Paşa ise emrindeki başta Ahmet Eyüp Paşa olmak üzere komutanlardan istifade edemedi. Onlarla beraber çalışacağına yanında getirdiği yabancı kökenli subaylara⁷⁰ ve Batılı gazetecilere itimat etti. Uzun bir süreyi ordusunu yeniden teşkilatlandırma ve Süleyman Paşa ile mücadeleye ayırdı. Sonunda harekete geçtiğindeyse, bütün gücüyle saldırarak Rusların zafiyetinden istifade edeceğine mahdut hedefli taarruzlarla kendini oyaladı. Nihayetinde padişahın sabrı taşı ve görevden alındı. Zaten Süleyman Paşa'nın İstanbul'daki müttelikleri uzun süredir bunun için türlü entrika ve kulis faaliyetleri içindeydi. Yerine Şıpkı'daki başarısızlıklarına rağmen Süleyman Paşa atandı.⁷¹

Süleyman Paşa, yeni görev yerine gittiğinde uzunca bir süre padişahın resmî atama emrini bekledi. Emir geldiğinde başta Ahmet Eyüp Paşa olmak üzere kendisine sorun yaratacağını düşündüğü komutanları görevden alıp kendi ekibini kurmaya çalıştı; ancak padişahın istediği gibi davranmasına izin vermeyeceğinin farkında değildi. Abdülhamit, Süleyman Paşa'ya güvenmediği için Rauf Paşa'yı onun yerine Şıpkı'ya atamıştı. Mehmet Ali Paşa affedilmiş ve Plevne'yi kurtarmakla görevli Orhaniye komutanı olmuştu. Her ikisinin de Süleyman Paşa'nın emirlerini dikkate almayacağı ve kendisiyle ortak hareket etmeyeceği belliydi. Dolayısıyla Süleyman Paşa, selefi Mehmet Ali Paşa'nın içine düştüğü durumun daha kötüsüyle karşı karşıya kaldı. Sonuçta selefinin yaptığı gibi tek başına Ruslara zayıf saldırılara girişerek zaman geçirdi. Plevne'nin düşmesi sonrasında mevcut kuvvetlerini Edirne'ye çekip sağlam bir savunma yerine başarı şansı olmayan projelerle zaman kaybedip sonunda Edirne ve İstanbul yolunu açık bırakarak Rodop Dağları'na sığınmak zorunda kaldı.⁷²

⁶⁹ Süer, *age.*, s. 178-180, 183-203, 256-302; Mahmud Celaleddin, *age.*, s. 405-409; Hüseyin Raci, *age.*, s. 129-156.

⁷⁰ Sedes, Cilt 9, *age.*, s. 211-213; Mehmet Ali Paşa'nın özel karargâhını teşkil eden bu yabancı kökenli subaylar; Valentine Baker Paşa, Albay Swire, Norton, Alix ve Briccoe'dur. Ryan, *age.*, s. 308.

⁷¹ Sedes, Cilt 9, *age.*, s. 207-210; Süer, *age.*, s. 259-260, 300, 412-413; Mahmud Celaleddin, *age.*, s. 415-421; John Fife-Cookson, *With the Armies of the Balkans and at Gallipoli in 1877-1878*, Cassell, Petter, Galpin & Co., London, 1879, s. 19-58, 75, 93-94; von Herbert, *age.*, s. 209, 449.

⁷² İ. Halil Sedes, *1877-1878 Osmanlı-Rus ve Romen Savaşı*, Cilt 11, Askeri Basımevi, İstanbul, 1952, s. 4-7, 21-22, 53-63, 243-244; Mahmud Celaleddin, *age.*, s. 422-433; Fife-

Diğer ordu komutanları kısır ekifmelerle değerli fırsatları ve zamanı harcarken Osman Paşa tamamen farklı bir komutanlık portresi çizmiştir. Osman Paşa, mevcut komuta boşluğu ve anarşisinden istifadeyle bir nevi bağımsızlığını ilan etti. Alışıldık yöntemleri uygulamak yerine şaşırtıcı bir şekilde Plevne'yi kendi askerı fikirlerini uygulamak için bir deney alanı olarak kullandı. Aslında fikirleri çok da zgün değildi. Geniş gövdeli toprak tabyalar, siperler, zikzak yaklaşma yolları, atış mazgalları ve topçu-piyade-süvarinin müşterek kullanımı bilinen taktik ve tekniklerdir. Osman Paşa'nın yaklaşımının zgünlüğu bütün bunları kitlesel ölçütte modern silahların teknik kapasitesini de dâhil ederek beraber kullanmasında yatmaktaydı. Osman Paşa, büyük olasılıkla Birinci Dünya Savaşı'ndan yaklaşık kırk sene önce modern siper savaşlarının esaslarını keşfedip uygulayan ilk taktikiydi. Rusların taarruzlar arasında uzun ara verme alışkanlığı içinde olması Osman Paşa'ya savunmasının eksikliklerini ve hatalarını gidermek, savunma bütünlüğünü pekiştirmek ve yerinde eğitim için olağanüstü imkânlar tanıdı. Osman Paşa'nın aktif savunması iyi yönetilmek kaydıyla Osmanlı piyadesinin dünyaca meşhur savunma başarısının yanı sıra taarruz etme becerisine de sahip olduğunu gösterdi. Her ne kadar karşı taarruz fırsatları büyük ölçüde Rus askerlerinin körlemesine taarruz etmesi sayesinde doğuyorsa da Osman Paşa'nın piyade taburları da düşman taarruz kollarına yanlardan karşı taarruzda bulunup onları yalayıcı atış bölgelerine itmekte uzmanlaşmışlardı. Kendisinin düşman etkisine derhâl karşı tepki geliştirmesi ve bütün subayların en ön saflarda askeri sevk etmesine dayanan muharebe liderlik anlayışı, askerlere büyük moral ve cesaret veriyordu. Bu komuta tarzının en önemli mahsuru subay zayıatlarının yüksek olmasıydı.⁷³

Kafkas Cephesi'nde ise, Ahmet Muhtar Paşa bir nevi tek kişilik ordu şeklinde her türlü olumsuzluğa karşı Rusların karşısında önemli başarılarla imza atmaya başardı. Rus komuta heyetinin yaptığı stratejik ve taktik hatalardan azami derecede istifade ederek kendi ordusunun zafiyetini azaltmayı başardı. Başlangıçta Rusların kazandığı bir dizi zaferlerle elde ettikleri stratejik üstünlüğu emrindeki birlikleri akılcı bir şekilde konuşlandırarak yenilgilerin devam etmesine rağmen pozisyon üstünlüğu elde edip Rusları geri çekilmeye zorladı. Yani taktik alandaki yenilgileri stratejik bir başarıya dönüştürebildi. Balkanlar'da yaşanan komuta anarşisinin daha kötüşü Kafkaslar'da yaşanmıştır. Batum ve Kuzey Kafkaslar'daki birlikler kendi emir-komutasında değil; doğrudan İstanbul'un emrindeydi. Üst düzey subayların bir kısmı aşiret reisi veya yerel

Cookson, *age.*, s. 147-155, 168, 173-176, 193-195; Hüseyin Raci, *age.*, s. 209-245; Süer, *age.*, s. 414-503, 528.

⁷³ Ryan, *age.*, s.219-224; von Herbert, *age.*, s.341; Süer, *age.*, s.361; İ. Halil Sedes, *1877-1878 Osmanlı-Rus ve Romen Savaşı*, Cilt 6, Askeri Matbaa, İstanbul, 1938), s.9-16.

ayandan olduğu için mevcut rütbe ve mevkilere atanmışlardı. Subayların diğer kısmı ise sürgün olarak gönderilmiş sorunlu ve başarısız kişilerdi. Ahmet Muhtar Paşa'nın astlarına gerçek anlamda ceza verme yetkisi de bulunmadığı gibi her biri sarayla kendisinden habersiz haberleşmekteydi. Bütün bu olumsuz koşullar altında ve zaman zaman büyük taktik hatalar yapılmasına rağmen cephenin bir buçuk sene ayakta kalması Ahmet Muhtar Paşa sayesinde mümkün olmuştur.⁷⁴ Ahmet Muhtar Paşa, Osman Paşa'ya benzer şekilde bir Osmanlı komutanının isterse her türlü olumsuzluğa karşı emrindeki standart piyade neferleriyle başarılı olabileceğini kanıtlamıştır. Ancak aynı askerlerle Abdî Paşa, Süleyman Paşa ve Mehmet Ali Paşa başarısızlıklara imza atmışlar hem kendi kariyerlerini mahvetmişler; hem de Osmanlı askerî tarihine utanç vesikası olarak geçen felâketlere yol açmışlardır.

Tümen ve altı seviyede Osmanlı subay sınıfının genel değerlendirmesini yapmak oldukça güçtür. Elimizde birkaç küçük hacimli anı dışında bizatihi savaşanların yazdığı metin bulunmamaktadır. Savaş konusunda izlenim ve deneyimlerini yazan Osmanlı gazileri daha çok üst komuta seviyeleriyle ilgilenmişlerdir. Genel geçer ifadeler dışında somut bilgi vermemektedirler. Aslında bu şaşırtıcı bir durum değildir. Tugay, alay, tabur ve bölük komutanlarının çoğu alaylı subaylardı. Bunların çoğunluğu cahil veya eğitim düzeyi yetersiz olduğundan geriye anı ve benzeri metinler kalmamıştır. Osmanlı Ordusu'yla beraber hareket eden gazeteci ve maceracıların yazdıklarındaysa ön yargılar ve abartılı ifadeler arındırıldıktan sonra geriye pek bir şey kalmamaktadır. Bütün bunlara rağmen, elde mevcut bilgilerden nizami birliklerin ordu içinde oransal olarak az olsalar da sayılarıyla orantısız derecede liyakat gösterip felâket anlarında bile başarılı olmayı bildiklerini görmekteyiz. Özellikle, Sırbistan ve Karadağ savaşlarının tecrübeli taburları, en kötümser batı askerî gözlemcileri bile performansları ile şaşırtmayı bilmişlerdir; çünkü bu birliklerde hem daha çok sayıda subay vardı hem de en iyi subaylar görev yapmaktaydı. Topçu sınıfının Osmanlı Ordusu'nun gurur kaynağını teşkil etmesinin en önemli sebebi, Ruslara nazaran daha modern silahları haiz olmasından ziyade ordunun en iyi ve oransal olarak en çok mektepli subaylarına sahip olmasıdır.⁷⁵

Nizami piyade birlikleri bu derecede başarılı olurken redif askerlerinin muharebe etkinliği ve genel askerî kabiliyetleri genel olarak çok kötüydü. Bazı

⁷⁴ Allen, Muratoff, *age.*, s. 112-113, 119-120, 138-140; Ahmet Muhtar, *age.*, s. 55, 83, 94, 116-125, 136, 149, 226-227; Mahmud Celaleddin, *age.*, s. 346-371; Fife-Cookson, *age.*, s. 186.

⁷⁵ Fife-Cookson, *age.*, s. 4; von Herbert, *age.*, s. 29, 282; Greene, *age.*, s. 141, 183-184; Sedes, Cilt 1, *age.*, s. 127-128; Süer, *age.*, s. 37-38.

Balkan redif birlikleri sık sık seferber edilmeleri nedeniyle oldukça tecrübeliydi ve en az düzenli birlikler kadar başarılı oldular. Anadolu ve Suriye redifleri ise herkesi hayal kırıklığına uğrattı; çünkü başlarında yeteri kadar subay olmadığı gibi, en kötü subaylar bu birliklerde görevlendirilmişti. Hüseyin Avni Paşa'nın icadı olan müstahfız birlikleri eğitimsiz ve subaysız olduklarından o kadar güvenilirmezdi ki ancak tahkimli mevkiilerin muhafızlığı görevlerini ifa edebiliyorlardı. Kısacası, savaş esnasında taktik ve teknik seviyede birliklerin başarı ve başarısızlığı belirleyen etkenin o birlikteki subayların niteliği ve sayısı olduğu ortaya çıkmaktadır.⁷⁶

Genel Değerlendirme

Savaşın genel bir değerlendirmesi yapılacak olursa, Osmanlı Ordusu'nun savaşın başlangıcındaki yığınak ve konuşlanmasının savaş boyunca devam edecek sorunlara neden olduğu görülmektedir. Her iki cephede de imparatorluk topraklarının tamamını savunmak için birlikleri dağıtılması ulaşım alt yapısı ve imkânlarının kısıtlı olduğu bir imparatorlukta dönülmesi mümkün olmayan bir hataydı. Bu stratejik tertiplenme hatası, günümüzde bile savaşın gerçekçi olarak değerlendirilmesinde büyük sorunlar yaratmaktadır.⁷⁷ Savaşın kanaatimizce en önemli askerî sonucu veya dersi, Osmanlı Ordusu'nun performansı ve başarısında subay sınıfının kilit önemi olduğunu bir kez daha ortaya koymasıdır.⁷⁸ Abdülhamit bazı alaylı paşaları kritik görevler de tutsa da imparatorluk tarihinde ilk defa mektepli subaylar üst düzey komuta ve karargâh makamlarında çoğunluğu teşkil ettiler. Komuta makamında bulunan yetmiş paşadan kırk beşi ve üst düzey karargâh subaylarının tamamına yakını Harbiye ve Mühendishane mezunuydu. Orta ve alt komuta kademelerindeki durum bu kadar parlak değildi. Alaylı subaylar çoğunluğu teşkil ediyordu. Üstelik savaş, askerî okullardaki eğitimin subayları muharebeye hazırlamada yetersiz kaldığını da göstermiştir. Tabii ki mektepliler alaylı subaylardan ve rical hanelerinden yetişmiş mevki ve rütbelerini intisap ettikleri devlet büyüklerine borçlu paşalardan daha başarılı, istekli ve kabiliyetliydi. Osman Paşa ve Ahmet Muhtar Paşa gibi çok başarılı örnekler bulunsa da, mektepliler de başta çıkar gruplarının mücadelesi, kıskançlık, geçimsizlik ve kibir gibi geleneksel Osmanlı elitinin hastalıklardan etkilenmişlerdi. Bu kişisel temelli sorunlar aslında intisap ilişkileri

⁷⁶ Sedes, Cilt 1, *age.*, s. 94-95, 113-117.

⁷⁷ Keçecizade, *age.*, s. 15.

⁷⁸ Ahmet Muhtar, *age.*, s.84.

ve iltimas nedenleriyle terfi ve atamalarda yapılan büyük haksızlıklar sonucu ortaya çıkmaktaydı.⁷⁹

Bu subaylar arası yaygın kişisel çıkar çatışmasının en meşum örneği Mehmet Ali Paşa – Süleyman Paşa arasındaki geçimsizliktir. Birey olarak her ikisi de oldukça başarılı ve kabiliyetli subaylar olmalarına rağmen iş beraber çalışmaya geldiğinde şahsi düşünce ve çıkarları her tür vatanseverlik ve profesyonelliğin önüne geçti. Aralarındaki kişisel sorunlar kısa sürede birlikler arasında sorunlara dönüştü; taraflarsa bilerek ve isteyerek birbirlerinin askerî faaliyetlerinin başarıya ulaşmasını engellemeye çalıştılar. Abdülhamit ve saray danışmanlarının sürece dâhil olup tarafları birbirine karşı kullanmaları, zaman zaman birini diğerine tercih etmeleri sorunu içinden çıkılmaz bir hale getirdi.⁸⁰

Yukarıda belirttiğimiz gibi, iki askerî konseyi ve özel danışmanlarıyla Abdülhamit sadece ordusunun üst kademe komuta ve kontrol hiyerarşisini ve cephe komutanlarının otoritesini bozmakla kalmadı. Aynı zamanda yarattığı anarşik yapı yüzünden savaş esnasında doğan operasyonel ve taktik fırsatların yapılan sık ve hatalı müdahaleler yüzünden harcanmasına neden oldu. Rahatlıkla söyleyebiliriz ki, savaşın başından sonuna Osmanlı Tuna Ordusu bir komutanı olmadan savaştı ve nihayetinde yenildi.⁸¹ İstanbul'un cepheden uzak olması ve dönemin ulaştırma ve haberleşme imkânları dikkate alındığında, sağlıklı istihbarat bir yana gelişmelerden zamanında haber alması bile mümkün değildi. Haberler geç geliyordu ve çoğu zaman gerçek durum değil onun oldukça tahrif edilmiş bir şekli İstanbul'a ulaşıyordu. Buna rağmen, Abdülhamit ve danışmanları muharebenin her aşama ve kademesine müdahale etmekte beis duymadılar. Osmanlı'nın Balkan Cephesi'ndeki tek stratejik başarısı, uzatılmış Plevne savunması bu yüzden harcanmış gitti. Üst düzey komutanlar herhangi bir hata yapmaları halinde görevden alındı ve Divan-ı Harbe verilmeyle korkutuldu. Böylelikle komutanların yapılan hatalardan ders alıp kendilerini geliştirmelerine, deneyim kazanmalarına müsaade edilmedi. Komutanlar anlaşılabilir sebeplerden dolayı kabul edilebilir riskleri göze alamadı ve irili ufaklı birçok fırsat kullanılamadı. İşin rahatsız edici tarafı, adam yokluğundan dolayı görevden alınan subaylar herhangi açıklama yapılmadan ve suçlamalardan aklanmadan tekrar komuta makamlarına atanmalarıdır. Bu saçma cezalandırma ve affetme siyaseti sadece subayların kendilerine güvenini ve ellerindeki kısıtlı inisiyatifini yok etmekle kalmadı; aynı zamanda onların astları üzerindeki saygınlık ve otoritesini

⁷⁹ Keçecizade, *age.*, s. 30; Ahmet Muhtar, *age.*, s.96-97, 117-118, 121-122, 146; Baker, *age.*, s.261.

⁸⁰ Sedes, Cilt 1, *age.*, s.125-126; Hüseyin Raci, *age.*, s. 58-59.

⁸¹ Necati Tacan, "1877-78 Osmanlı-Rus Seferinde Türk Sevk ve İdaresinde Sevkulceyşi Hatalar", *Askeri Mecma*, Cilt 8, Sayı 107, Aralık 1937, s.756-759.

de ortadan kaldırdı. Savaşın sonlarına doğru her kademedeki komutanlara duyulan güvensizliğin zirve yapmasındaki temel sebep budur.⁸²

Dolayısıyla, o dönemki ve günümüzdeki yaygın kanaatlerin aksine, savaşın yenilgiyle sonuçlanmasının asıl sorumluları her iki cephede görev yapan sıralı komutanlar ve bir bütün olarak Osmanlı subay sınıfı değil; Sultan II. Abdülhamit ve etrafına topladığı danışmanlardır. Henüz gerçek profesyonel kimliği ve grup bilincini kazanamamış olan subay sınıfı var olan koşullar altında kısmen başarılı bile olduğunu iddia edebiliriz. En azından seleflerinden daha başarılı oldular. Bu savaşta taktik ve teknik seviyede başarılarıyla dünya çapında ün kazanan Osman Paşa'nın ortaya çıkması gibi onun kadar şöhret kazanmasa da stratejik ön görüşü ve komutasıyla Ahmet Muhtar Paşa da kendini gösterdi. Aslında başarılı komutan listesi daha uzundur. Bazıları Derviş Paşa gibi alaylı oldukları için tarihte hak ettikleri yere gelemedi; bazılarıysa "Türk Moltkesi" olarak bilinen Aziz Paşa gibi savaşta şehit düştükleri için yakın silah arkadaşları dışında geniş kesimlere mâl olamadılar. Zaten her iki taraftan imparatorluğun can alıcı merkezlerine ulaşan düşman işgalinin yarattığı büyük kâbus ve üzüntü içinde bütün başarılar ve bunların yaratıcıları unutuldu gitti.⁸³

Sonuç olarak, kötü stratejik, operatif ve taktik idare yüzünden Osmanlı Ordusu her iki cephede de imparatorluğu savunamadı ve savunma hatları tamamen çöktü. Rus Ordusu, tarihte ilk defa İstanbul'un banliyölerine kadar gelebildi. Büyük güçlerin müdahalesi sayesinde Ayastefanos Antlaşması'nın utanç verici hükümlerinden kurtulmak mümkün olsa da Berlin Antlaşması'nın maddeleri de yeterince ağırdı. Romanya ve Sırbistan bağımsızlıklarını kazandılar. Balkanlar'da yeni bir siyasi yapı, hukuken özerk fiilen bağımsız Bulgaristan Prenslığı kuruldu. Bosna-Hersek, hukuken Osmanlı'nın parçası kalsa da fiilen Avusturya-Macaristan yönetimine terk edildi. Benzeri şekilde İngiltere de Osmanlı'yı destekleme ve Rus genişlemesini frenlemenin ödülü olarak Kıbrıs'ı fiilen teslim aldı. İleride Doğu Anadolu'da Osmanlı'nın başını ciddi bir şekilde ağrıttacak Ermeni sorunu resmen tanındı ve bu konuda reform sözü verildi.

Bütün bu sonuçlara neden olan askerî felâketlerin asıl yaratıcısı Sultan II. Abdülhamit, savaştan güçlenerek çıktı. Başta Süleyman Paşa ve Abdi Paşa olmak üzere muhtelif seviyedeki komutanları günah keçisi olarak kullanıp kendi hatalarını gizlemeyi başardı. Zaten bu yüzden savaştan sonra sağlıklı bir değerlendirme, öz eleştiri ve hesaplama yapılmasına müsaade etmedi. Savaşın resmî askerî tarihi bile yazılamadı. Savaştan edinilen deneyimlerin bünyeye katılıp ordu içinde yayılması, eğitim ve teşkilat yapısında gerekli değişikliklerin

⁸² Mahmud Celaleddin, *age.*, s. 412-413; Keçecizade, *age.*, s. 8, 54; Hüseyin Raci, *age.*, s. 192, 206-208.

⁸³ Keçecizade, *age.*, s. 45; Hozier, *age.*, s. 400-401; Süer, *age.*, s. 526-530.

yapılması gibi hayati konularda somut adımlar atılmadı. Savaşın başarılı komutanları Osman Paşa, Ahmet Muhtar Paşa ve Derviş Paşa itibarlı ama etkisiz makamlara atanarak ordudan uzaklaştırıldı. Böylelikle yapısal askerî reformlara önemli bir ket vurulduğu gibi subay sınıfının içindeki tehlikeli hastalıkların artarak devam etmesine yol açıldı.

II. Abdülhamit'in bu derecede orduyu ihmal etmesinin altında yatan en önemli sebep kendi ordusuna olan güvenini kaybetmesidir. Anlaşılan ordunun başarısızlığının gerçek nedenlerini göremediği için başta Rusya olmak üzere dış düşmanlar karşısında hiç bir işe yaramayacağı sonucuna vardı. Kendisine göre, bundan sonra yapılması gereken diplomasiye ağırlık verip uluslararası güç dengelerinden istifadeyle imparatorluğun bekasını sağlamaktı.⁸⁴ Sadık bendelerinin kritik komuta kademelerine yerleştiği ordununsa büyük ölçüde rejimin iç düşmanlara karşı korunması görevi dışında somut bir askerî işlevi kalmadı.

Kaynaklar

Kitaplar, Makaleler ve Tezler

(1945) *Harpokulu Tarihçesi 1834-1945*, Harpokulu Matbaası, Ankara.

Ahmet Mithat (2004) *Üss-i İnkılap*, Cilt 2, Ed. T.G. SERATLI, Selis Kitaplar, İstanbul.

AKSAN Virginia H. (1995) *An Ottoman Statesman in War and Peace: Ahmet Resmî Efendi 1700-1783*, Brill, Leiden.

----- (2007) *H. Ottoman Wars 1700-1870: An Empire Besieged*, Pearson-Longman, Harlow.

ALLEN W.E.D.; Paul Muratoff (1953) *Caucasian Battlefields: A History of the Wars on the Turco-Caucasian Border*, Cambridge University Press, Cambridge.

ATAKAN Nihat (1943) *Ordu Bilgisi*, Harp Okulu Matbaası, Ankara.

BADEM Candan (2010) *The Ottoman Crimean War, (1853-1856)*, Brill, Leiden.

BARTLETT Ellis A. (1897) *The Battlefields of Thessaly: With Personal Experience in Turkey and Greece*, John Murray, London.

BITIS Alexander (2006) *Russia and the Eastern Question: Army, Government and Society 1815-1833*, Oxford University Press, Oxford.

BOLAT Cahide (2000) *Redif Askerî Teşkilatı (1834-1876)*, Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara

⁸⁴ F. A. K. Yasamee, *Ottoman Diplomacy: Abdülhamit II and the Great Powers 1878-1888*, The Isis Press, İstanbul, 1996, s. 41-52.

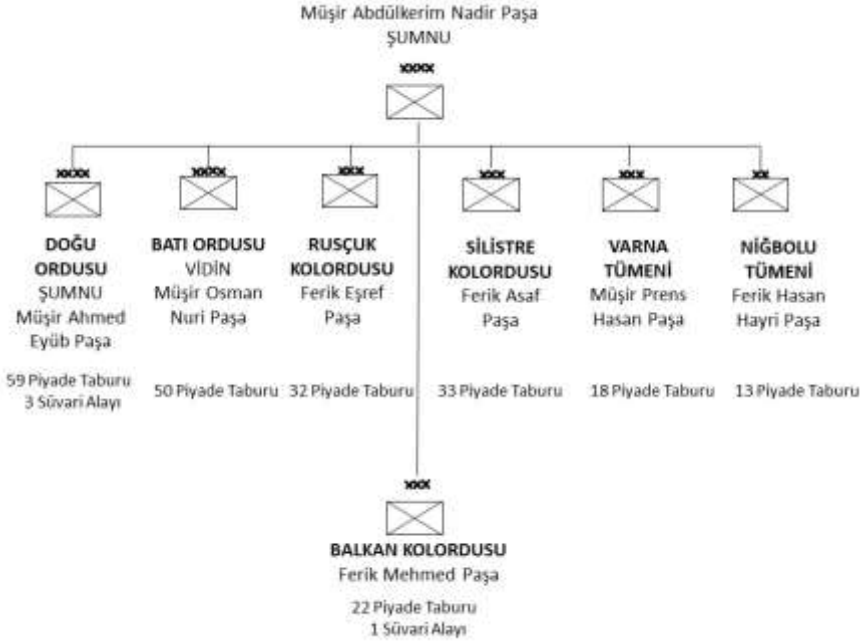
- BUSHNELL John S. (1994) "Miliutin and the Balkan War: Military Reform vs. Military Performance", *Russia's Great Reforms, 1855-1881*, Ed. Ben EKLOF - John BUSHNELL - Larissa ZAKHAROVA, Indiana University Press, Bloomington, s.139-158.
- CHESNEY F. R. (1854) *The Russo-Turkish Campaigns of 1828 and 1829 with a View of the Present State of Affairs in the East* Smith, Elder&Co., Londra
- ÇADIRCI Musa (2000) Redif Askerî Teşkilatı, *Yedinci Askerî Tarih Semineri*, Cilt 1, Genelkurmay Basımevi, Ankara, s.47-57.
- ÇAKIN Naci – ORHON Nafız (1978) *TSK Tarihi Osmanlı Devri (1793-1908)*, Cilt 3, Kısım 5, Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- DODD George (1856) *Pictorial History of the Russian War*, W&R Chambers, London.
- FAHMY Khaled (1997) *All the Pasha's Men: Mehmet Ali, His Army and the Making of Modern Egypt*, Cambridge University Press, Cambridge.
- FIFE-COOKSON John (1879) *With the Armies of the Balkans and at Gallipoli in 1877-1878*, Cassell, Petter, Galpin & Co., London.
- FORREST Michael (2012) *The Defence of the Dardanelles: From Bombards to Battleships*, Pen & Sword, Barnsley.
- FURNEAUX Rupert (1958) *The Breakfast War*, Thomas Y. Crowell Co., New York.
- Gazi Ahmet Muhtar Paşa (1996) *Anılar 2: Sergüzeşt-i Hayatımn Cildi Sanisi*, Ed. Nuri AKBAYAR, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul
- GLADSTONE W.E. (1877) *Lessons in Massacre: An Exposition of the Conduct of the Porte in and About Bulgaria*, John Murray, London.
- GÜLSOY Ufuk (2000) *Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni*, Simurg, İstanbul.
- GÜREL A. Tevfik (1935) *1853-1855 Türk-Rus ve Müttefiklerin Kırım Savaşı*, Askerî Matbaa, İstanbul.
- Hafız Hızır İlyas Ağa (2011) *Osmanlı Sarayında Gündelik Hayat Letaif-i Vekayi-i Enderuniyye*, Ed. Ali Şükrü ÇORUK, Kitabevi, İstanbul.
- HOZIER H. M. (1878) *The Russo-Turkish War*, William MacKenzie, London.
- HÜN İhsan (1952) *Osmanlı Ordusunda Genelkurmayın Ne Suretle Teşekküle Ettiği ve Geçirdiği Safhalar*, Genelkurmay Başkanlığı İstanbul Basımevi, İstanbul.
- Hüseyin Raci (t.b.) *Tarihçe-i Vaka-i Zağra*, Ed. E. DÜZDAĞ, Kervan Kitapçılık, İstanbul.
- İbrahim Edhem (1979) *Plevne Hatıraları: Sebat ve Gayret Kıyametten Bir Alamet*, Ed. Seyfullah ESİN, Kervan Kitapçılık, İstanbul.

- KARAL Enver Ziya (1983) *Osmanlı Tarihi*, Cilt 7, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Keçecizade İzzet Fuat (1997) *Kaçırılan Fırsatlar: 1877 Osmanlı-Rus Savaşı Hakkında Eleştiriler ve Askerî Düşünceler*, Ed. Rasim SÜERDEM, Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- KUNDUKOV Musa (1978) *General Musa Kundukov'un Anıları*, Çev. Murat YAĞAN, Kafkas Kültür Derneği, İstanbul.
- KÜTÜKOĞLU Mübahat S. (1981) Sultan II.Mahmud Devri Yedek Ordusu, Redif-i Asakir-i Mansure, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı 12, s.127-158.
- LEVY Avigdor (1968) *The Military Policy of Sultan Mahmud II, 1808-1839*, Harvard University Yayınlanmamış Doktora Tezi, Cambridge.
- (1971) The Officer Corps in Sultan Mahmud II's New Ottoman Army 1826-1839, *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 2, No 1, s.21-39.
- Mahmud Celaleddin Paşa (1983) *Mirat-ı Hakikat*, Ed. İsmet MİROĞLU, Berekât Yayınevi, İstanbul
- Mahmud Şevket (1983) *Osmanlı Askerî Teşkilatı ve Kıyafeti: Osmanlı Ordusunun Kuruluşundan 1908 Yılına Kadar*, Ed. N. TÜRSAN - S.TÜRSAN, Kara Kuvvetleri Komutanlığı Basımevi, Ankara
- Mehmet Esad (1310) *Mirat-ı Mekteb-i Harbiye*, Artin Asaduryan Şürekası Matbaası, İstanbul
- Mehmet Süreyya (1996) *Sicill-i Osmani*, c. 1, Ed. Nuri AKBAYAR, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul
- MENNING Bruce W. (2000) *Bayonets Before Bullets: The Imperial Russian Army 1861-1914*, Indiana University Press, Bloomington.
- MORAN (2001) Daniel Operational Level of War”, *The Oxford Companion to Military History*, Ed. Richard HOLMES, Oxford University Press, Oxford, s.672-676.
- PAMUKCİYAN Kevork (2003) *Biyografileriyle Ermeniler*, Aras Yayıncılık, İstanbul.
- RYAN Charles S. – SANDERS John (1897) *Under the Red Crescent: Adventures of an English Surgeon with the Turkish Army at Plevna and Erzeroum 1877-78*, John Murray, London.
- SCHEM A.J. (1878) *An Illustrated History of the Conflict between Russia and Turkey with a Review of the Eastern Question*, H.S. Goodspeed & Co, New York.

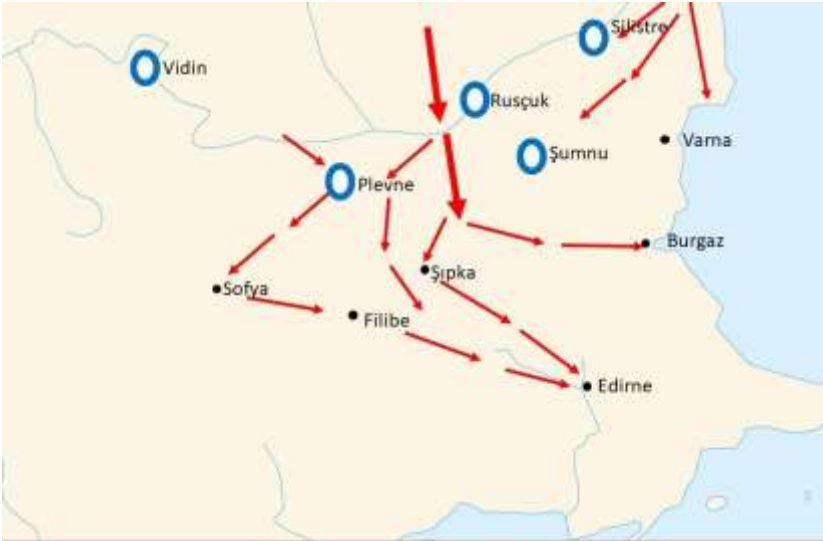
- SEDES İ. Halil (1935-1952) *1877-1878 Osmanlı-Rus ve Romen Savaşı*, Cilt 1-11, Askerî Basımevi, İstanbul.
- (1946) *1875-1876 Bosna-Hersek ve Bulgaristan İhtilâleri ve Siyasi Olaylar*, Kısım 2, Çituri Biraderler, İstanbul.
- SKENE James Henry (1883) *With Lord Stratford in the Crimean War*, R. Bentley, London.
- SÜER Hikmet (1986) *TSK Tarihi Osmanlı Devri Osmanlı-Rus Kırım Harbi Kafkas Cephesi Harekâtı (1853-1856)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1986.
- (1993) *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Rumeli Cephesi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- ŞAPOLYO Enver Behnan (1959) *Gazî Osman Paşa ve Plevne Müdafaası*, Türkiye Yayınevi, İstanbul.
- TACAN Necati (1937) 1877-78 Osmanlı-Rus Seferinde Türk Sevk ve İdaresinde Sevkulceyi Hatalar, *Askerî Mecmua*, Cilt 8, Sayı 107, Aralık, s.756-759.
- Talat (1997) *Plevne Savunması*, Ed. Talat YALAZAN, Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- TEVETOĞLU Fethi (1968) Büyük Türkçü Süleyman Paşa, *Türk Kültürü*, Yıl 6, Sayı 70, Ağustos, s.705-732.
- TURAN Ömer (2011) The Rhodope Resistance and Commission of 1878, *War and Diplomacy: The Russo-Turkish War of 1877-1878 and the Treaty of Berlin*, Ed. M. Hakan YAVUZ - Peter SLUGLETT, The University of Utah Press, Salt Lake City, s.511-534.
- UYAR Mesut (2012) Osmanlı Askerî Rönesansı: Balkan Bozgunu ile Yüzleşmek, *Türkiye Günlüğü*, Sayı 110, Bahar, s.65-74.
- UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı (1943) Kayserili Ahmet Paşa Hakkında İkinci Abdülhamit'in Bir Hatt-ı Hümayunu, *Belleten*, Cilt. 7, Sayı 27, Temmuz, s.523-542.
- VON HERBERT William (1895) *The Defence of Plevna 1877*, Longmans, Green and Co., London.
- VON MOLTKE Helmuth (1854) *The Russians in Bulgaria and Rumelia in 1828 and 1829*, Çev. Lucie D. GORDON, John Murray, London.
- YASAMEE F. A. K. (1996) *Ottoman Diplomacy: Abdülhamit II and the Great Powers 1878-1888*, The Isis Press, İstanbul.
- YEŞİL Fatih (2011) *Aydınlanma Çağında Bir Osmanlı Kâtibi Ebubekir Râtib Efendi (1750-1799)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

YILDIZ Gültekin (2009) *Neferin Adı Yok: Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Siyaset Ordu ve Toplum (1826-1839)*, Kitabevi, İstanbul.

Ekler

Ek 1 – Osmanlı Tuna Ordusu'nun Teşekkülü

Ek 2 – Rus birliklerinin ana ilerleme istikametleri